

Bartha Ákos

A FAJVÉDŐ PÁRTTÓL A NEMZETI RADIKALIZMUSIG

Bajcsy-Zsilinszky Endre pályaképe 1926 és 1931 között*

II. rész

Az Előörs

Bajcsy-Zsilinszky új lapjának első száma 1928. március 15-én jött ki a nyomdából. A szerzőgárda meglehetősen sokfelől verbuválódott. Jelentek itt meg írások fajvédő politikusoktól és publicistáktól (Eckhardt Tibor, Kádár Lehel, Lendvai István, Zsirkay János), az idős fajbiológus Méhelly professzortól, a turanista Gálócsy Árpád bányamérnöktől és Petróczy István nyugalmazott repülőtisztától is. A fiatalok közt találjuk a jezsuita Balla Boriszt, a Bajcsy-Zsilinszky által felfedezett Féja Gézát, a Féja által az ismeretlenségből kiemelt Szabó Pált, valamint a Babits által méltatott Pintér Ferencet.¹ De rövid ideig munkatársai közt tudta a lap József Attilát is, közölve például *Klárások* című versét,² valamint a kevésbé ismert, parasztvezéreket evokáló *Akácokhoz!* című költeményét.³ Az ifjú poéta, aki párhuzamosan az urbánusnak tartott *A Tollba* is dolgozott,⁴ versei közlése mellett Pintér Jenő irodalomtörténetét szedte ízekre a lap szépirodalmi figyelő rovatában.⁵

A fenti névsorból nem meglepő, hogy elsősorban a népi mozgalom körüli bábáskodás miatt őrizte meg a folyóirat nevét az irodalomtörténet, nem is érdemtelenül.⁶ Bajcsy-Zsilinszky a borsodi barlanglakásokról cikkezett már Szabó Zoltán híres szociográfiája, a *Cifra nyomorúság* megjelenése előtt közel egy évtizeddel,⁷ az Előörs Lapkiadó Rt. részvényjegyzésre buzdító felhívása pedig szinte a *Magyarország felfedezése* sorozatot előlegezte: „félredobva a megszokott önámító,

* A kutatást a Magyar Tudományos Akadémia Posztdoktori Kutatói Programja támogatta. Befogadó intézmény: Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

¹ *Babits Mihály*: Ostromolják a várost – Pintér Ferenc könyve – Nyugat 1924. II. 422–423. Pintérnek az Előörs kebelében töltött időszakához lásd *Talpassy Tibor*: A holtak visszajárna. Bp. 1971. 87–100.

² *József Attila*: Klárások. Előörs, 1930. január 4. 10.

³ Vö. *Tasi József*: József Attila Előörs-korszaka. Magyar Könyvszemle 97. (1981) 332–337.

⁴ *Tasi J.*: József Attila i. m. 335.

⁵ *József Attila*: Pintér Jenő irodalomtörténete I–III. Előörs, 1929. október 26. 10–12., november 2. 13–14., november 9. 14–15.

⁶ *Pomogáts Béla*: Mítoszok hangján: A népi líra a harmincas években. Bárka 5. (1997) 4. sz. 36–46.

⁷ *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Szelekció – kontraszelekció – neokontra-szelekció. Előörs, 1929. május 11. 1–4.

szép hazugságokat és beidegzett frázisokat, meztelenre vetköztetjük az egész mai magyar életet, lefényképezzük és megmutatjuk minden sebtét, betegségét, tökéletlenségét, nyomorúságát, leleplezzük az új tőkés feudalizmust”.⁸ Ekképp, a kritikai attitűdöt alighanem túlértékelve, rendszerellenes szabadcsapatként tartják számon – Féja Géza nyomán – a Bethlen István minisztere által fenntartott lapot egyes munkák.⁹

Mindazonáltal az *Előörs* fogadtatása a konkurens lapok körében elég vegyes volt, értelemszerűen nem függetlenül az adott periodika ideológiai hovatartozásától. A konzervatív *Budapesti Hírlap* „új nacionalista hetilapként” írt róla, amely „a nemzeti társadalom egységbe szervezését, a magyar nép nehéz szociális helyzetének megvilágítását, az igazi magyar nacionalizmus eszmevilágának kiépítését ígéri”.¹⁰ Jóval maliciózusabb volt a *Népszava*, amikor az *Előörs* egy fasiszta munkás-álszervezetet „hazafias alapon” – vagyis nem marxista érveléssel – igyekezett leleplezni.¹¹

„Az egykori fajvédő vezér most szembefordult azzal a »keresztény-nemzeti kurzussal«, amelynek egyik megalapozója és támasza volt. Ennek az új – természetesen ismét csak »hazafias« – fajvédő politikának a szolgálatában aztán nemrég egy hetilapot is indított »Előörs« címen”¹² – írták a néhány hónapja indított lapról. A *Pesti Hírlap* szerint a „vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre szerkesztésében megjelenő *Előörs* című politikai hetilapot a gazdag és változatos tartalom teszi érdekessé”.¹³

Érdekes áttekinteni, milyen célokért szállt síkra az alapító-főszerkesztő a már érintett témákon túlmenően. Vigh Károly szerint „az *Előörs*-korszakot úgy jellemezhetjük Bajcsy-Zsilinszky életében, mint az *átmenet* periódusát melynek során előbb még szélsőjobbaldali nézetei vannak túlsúlyban, de később – ha ellentmondásos formában is – elindul bal felé, egy demokratikus ellenzéki politika felé.”¹⁴ Egy másik – 2009-ben született – elemzés szerint „1928–1931 között szakított a fajvédelemmel és alakította a nemzeti radikális programját, amely a magyarság

⁸ Felhívás az *Előörs* Lapkiadó R.-T. részvényeinek jegyzésére. *Előörs*, 1928. október 14. 17.

⁹ Vigh Károly írásai mellett (hatása miatt) Borbándi Gyula könyvét kell kiemelnünk. Borbándi szerint az *Előörs*-öt „a hajdani fajvédőből a demokratikus ellenzék egyik hangadójává vált politikus” alapította. *Borbándi Gyula: A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék.* Bp. 1989. 123.

¹⁰ A beszámoló felsorolja az állandó munkatársakat is: Antal István, Bodor Aladár, Eckhardt Tibor, Kádár Lehel, Lendvai István, Milotay István, Oláh György, Papp Viktor és Pethő Sándor. *Uj politikai hetilap.* *Budapesti Hírlap*, 1928. március 4. 15.

¹¹ *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: Miért nincs nemzeti munkásmozgalom? II.* *Előörs*, 1928. június 24. 1–4. A *Népszava* csipkelődése ellenére Bajcsy-Zsilinszky konklúziója figyelemreméltó: amíg nincsen komoly nemzeti alapú munkásszervezet, „egyenesen lelkiismeretlenség a munkásságot csábítani a szociáldemokrata szervezetekből való kilépésre.” Uo. 4. Vö. továbbá *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: Miért nincs nemzeti munkásmozgalom? I.* *Előörs*, 1928. június 17. 1–2.

¹² Az ugynevezett nemzeti munkásmozgalom – bírálata hazafias alapon. *Népszava*, 1928. július 1. 15.

¹³ *Előörs.* *Pesti Hírlap*, 1929. január 12. 16.

¹⁴ *Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikai nézeteinek alakulása.* Bp. 1979. 35. Vö. *Üő: Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikája.* Bp. 2002. 51.

fejlődésének egy sajátos nemzeti demokratikus útját vázolja fel”.¹⁵ Arról már esett szó, hogy a főszerkesztő igyekezett messze elkerülni a „fajvédelem Világosát”, miként arról is szóltunk, hogy a „súlyosan sérült eszmehajót” hogyan és milyen kikötőkben igyekezett reparálni. Az alábbiakban a Németországhoz és a magyarországi németekhez fűződő viszonyának példáján igyekszem bizonyítani, hogy a fajvédő ideológia nem lecserélődött, hanem integrálódott az 1928 utáni nemzeti radikális szemléletébe.

A német-tematika szinte kész formában jelentkezik 1927 végén Bajcsy-Zsilinszky problémakatalógusában. Az *Előörs* számaint böngészve az is nyilvánvaló, hogy a húszas évek végére a historizált elemekkel felvértezett, „ezeréves németellenes küzdelem”¹⁶ nem csupán egy téma a sok közül, hanem az egyik – ha nem a fő – diskurzusrendező témakör.¹⁷ Segítségével mind az említett külpolitikai tájékoztató, mind a különutas gazdaságpolitika,¹⁸ sőt akár a „magyar parasztság” felszabadításának problematikája is tematizálható. Ez a németellenesség nem szűkíthető le Bajcsy-Zsilinszkynek a magyarországi német kisebbség iránti averziójára, ahogyan egyfajta náciellenes totalitárius paradigmába sem illeszthető, hiszen már a weimari köztársaság „pángermán bujtogatása” ellen is szót emelt a politikus.

Bajcsy-Zsilinszky úgy látta, hogy a magyar–német viszony még nem lezárt történet, „fejlődhet új barátsággá, sőt szövetséggé is, maradhat hűvös, jó szomszédság, válhat érdektelenséggé is talán, bár ez a legvalószínűtlenebb, de végződhet ellenséges viszonyban is”. A békés rendezéshez szerinte két kényes pontot kell tisztázni: Nyugat-Magyarországot (vagyis az Anschlusst) és a magyarországi német kisebbség dolgát. A német külügyminiszternek, Gustav Stresemannak és a német nacionalistáknak azt javasolta, hogy tegyék inkább németté először saját fővárosukat, az „erkölcsi züllöttség”, a „német-zsidó rothadás” fészket, „Európa szégyenközpontját”.¹⁹ Hazai viszonylatban pedig élesen kritizálta Bleyer Jakab, Gündisch Guido és Gratz Gusztáv tevékenységét, akik szerinte „pángermán agitációt” folytattak,

¹⁵ Kiss (F) József: A pályakezdő Szabó Pál és az Előörs. Szolnoki Tudományos Közlemények 13. (2009) 5.

¹⁶ Eszerint viszonyunk a németiséggel két részre osztható: „a magyar állam megalakulásától Mohácsig, mint ellenséggel szemben szorultunk védekezésre; Mohács óta mint »szövetségessel«, illetőleg mint »hódító«-val szemben”. *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: A német veszedelem. Előörs, 1928. augusztus 26. 1.*

¹⁷ „E lap [...] egyik legszentebb hivatásának ismeri elindulása napjától kezdve: ráeszméltetni a magyarságot a német veszedelemre.” *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: Új helyzet – új magyar politika az új német impériummal szemben. Előörs, 1929. február 23. 1–3.*

¹⁸ 1931 tavaszán az ország függetlenségét féltve ellenezte Magyarország esetleges csatlakozását a körvonalazódó osztrák–német vámunióhoz, helyette egy Ausztria, Magyarország és Olaszország által megkötendő regionális gazdasági és politikai szerződést pártolt. Vö. *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: Csatlakozunk, vagy ne csatlakozunk? Előörs, 1931. április 5. 1–2., Uő: Különvélemény az osztrák–magyar vámunió kérdésében. Előörs, 1931. május 24. 1.*

¹⁹ *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: A magyar–német viszony, és a magyarországi német kisebbség. Előörs, 1928. április 14. 1–3.*

miközben irigyelte a honi németiség feltételezett anyaországi támogatottságát és szervezettségét. „Hát a magyarság? Ökölbeszorul a kezem, vérbeborul a szemem” – fogalmazott egyik cikkében, érzékeltetendő a kontrasztot.²⁰ Érvelésébe beépült és rögzült a magyar fővárost „többszörös gyűrűben” körülvevő német falvak tézise is.²¹ „Veszélyes elegynek” tartotta a középosztály „német vérét”, a faji öntudatra ébredt honi németiséget, és Bleyerék szervezkedését, mivel meg volt győződve arról, hogy Németországnak érdeke a „konzolidálatlan és gazdátlan Duna-völgye”.²²

Mint a fenti gondolatmenet is mutatja, Bajcsy-Zsilinszky – noha támogatta a magyarországi németek nyelvi és kulturális jogainak kielégítését – sok kortársához hasonlóan, nem differenciált nyelvhasználat és nemzeti identitás közt, és elsősorban a kérdéskör külpolitikai vonatkozásaira koncentrált. Minősítései gyakorta épültek nemzetkarakterológiai fejtegetésekre, így például hosszasan értekezett a véleménye szerint mindig a legkisebb ellenállás felé terjeszkedő (ezért nem Elzász felé orientálódó) német birodalmi tervekről.²³ Bajcsy-Zsilinszky azt is vallotta, hogy „az államfölötti nemzet eszméje a zsidón kívül senkiben nem ver gyorsabban és kiirthatatlanabban gyökeret, mint a németben”. Ennek ellenére ebben a cikkében is megerősítette, hogy – bár szerinte a magyar történelemre visszapillantva nem mindig szolgáltak rá – a magyarországi német kisebbségnek is jár annyi jog, mint amennyit a magyarság elvár a környező országok magyarjai számára.²⁴

Bajcsy-Zsilinszky fenti cikkével reflektált Bleyer Jakab *Magyar Szemlébéli* tanulmányára, felháborodva azon, hogy szerinte Németország határait a német nyelvterülettel azonosította a kisebbségi politikus. Valójában azonban Bleyer – a volt (1919–1920) nemzetiségi miniszter – annyit állított, hogy Németország álláspontja szerint a „Németbirodalom határai az összefüggő német nyelvterület határaiig terjednek.” [Kiemelés: B. Á.] Nyilvánvaló, hogy ez az egyetlen szó („összefüggő”) kiemeli a magyarországi németiséget és Magyarországot a német külpolitika feltételezett törekvéseiből. Bleyer írásában többször nyomatékosította, hogy „a német »népgondolat« tényével való számolás [...] az országra és a magyarságra nézve semmiféle veszedelmet nem jelent.” Cikkében kulcsszerep jutott a német politikai erők közt közös nevezőként tételezett „népgondolat”-nak (Volksgedanke),

²⁰ *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Minden magyarok szövetségét. Előörs, 1928. május 27. 1–3. A szerző három szerinte bujtogatta támogató szervezetet nevesített: Vereín für das Deutschtum im Ausland (Berlin), Deutscher Schutzbund (Berlin), Deutsches Auslandsinstitut (Stuttgart). Uo.

²¹ A főváros környéki német településekről lásd *Somlai Péter*: A Volksbund Budakeszin – Kísérlet a népiségi elkülönülés megteremtésére egy főváros környéki településen. *Modern Magyarország* 3. (2014) Különszám 201–204.

²² *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre*: A német veszedelem. Előörs, 1928. augusztus 26. 1–4.

²³ *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre*: A magyar-német viszony, és a magyarországi német kisebbség. Előörs, 1928. április 14. 1–3.

²⁴ *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Új helyzet – új magyar politika az új német impériummal szemben. Előörs, 1929. március 2. 1–3.

amit a „háború nagy belső élményé”-ből és a „wilsoni elvek”-ből (!) vezetett le, s aminek az előretörése Magyarországon esetében megakasztotta a német kisebbség asszimilációját. Ezt az eszmét állította szembe Bleyer – Szent Istvánra hivatkozva – a világháború utáni magyar felfogással, számon kérve, hogy a „magyar államgondolat szinte észrevétlenül magyar fajgondolattá szűkült”, noha az új idők szerinte a „nép és nép között”-i „szolidaritás” eszméjét sugallták. Ebben a kritikában Bajcsy-Zsilinszky könnyen magára ismerhetett, miként Ausztria „önmagában való képtelen ellenmondás”-ként történő jellemzése is homlokegyenest ellenkezett saját felfogásával. Bleyer ugyanakkor a német irredentát magyar, sőt erdélyi viszonylatban is kifejezetten tagadta, felemlégetve a német származású, esetenként magyarul sem beszélő szabadságharcos vértanúkat. Mint fogalmazott, a magyarországi németységnek „ma csak nyelvi és kulturális kívánságai vannak”, s szerinte „Németországban sem kívánja senki németiségünket más értelemben befolyásolni”. Afelől sem hagyott kétséget azonban, hogy a magyar külpolitikát uraló „integritási gondolat” sikerre vitelének feltétele egy „teljesen új tájékozódás volna a kisebbségi kérdés belügyi vonatkozásaiban”. Hiszen „ha a hazai németiség nyelvi és kulturális kívánságait nagylelkű módon kielégítjük, ezzel egyrészt mélyítjük a Németországgal való barátság és a magyar–német viszony új rendezésének lehetőségeit, másrészt legnemesebb történelmi hagyományaink értelmében és létbevágó érdekeink egyéb vonatkozásainak szolgálatában is cselekszünk”. (Az „egyéb vonatkozások” alatt minden bizonnyal a revíziót értette.) A barátságpolitika ráadásul semmilyen veszélyt nem jelent szerinte Magyarországra, mivel „Németország az egyetlen nagyhatalom, amely őszintén, nem szentimentalizmusból és humanizmusból, hanem reálpolitikai számvetés alapján pacifista és minden imperializmusnak ellenzője” – fejtette ki, immáron Bajcsy-Zsilinszky nézeteivel szöges ellentétben.²⁵

A „fajvédelem eszméjét szolgáló lapok” által felkorbácsolt indulatokat Gratz Gusztáv igyekezett csillapítani a *Magyar Szemle* 1929. júniusi számában, Méheli Lajos *A Célban* megjelent írását és Bajcsy-Zsilinszky reflexióját elemezve. Gratz a magyar történelem szüntelen németellenes harcként való beállítását „optikai csalódás”-nak nevezte, ugyanakkor elismerte, hogy a magyarság „nem hunyhat szemet ama veszélyek előtt sem, amelyek ezt a függetlenséget a németiség részéről fenyegethetik”, e téren óvatosságra intve a német pacifizmust emlegető Bleyert is. Abban a fő kérdésben azonban, hogy melyik az a külpolitikai konstelláció, amelyik egyrészt elősegíti Magyarország revíziós törekvéseit, másrészt meghagyja az ország függetlenségét, Gratz úgy vélekedett, hogy a német expanzió veszélye kisebb, „mint akár a keleti államok, akár különösen a szlávok terjeszkedési

²⁵ Bleyer *Jakab*: Magyar és német viszony. *Magyar Szemle* 5. (1929) 1–4. sz. 114–124.

törekvései”. A volt külügyminiszter ezzel egyetemben Bajcsy-Zsilinszky (németellenes) franciabarátságának revíziós esélyeit „illúzióknak” nevezte.²⁶

Bár publicisztikája javát vitriolos germanofóbia jellemezte, Bajcsy-Zsilinszky időnként békülékenyebb hangot ütött meg a nagy figyelemmel követett németországi politikai mozgásokat illetően.²⁷ 1930 nyarán például – Weimarra utalva – megállapította, hogy „a vén sason, Hindenburgon kívül sehol egy nagyvonalú egyéniség”, körülötte pedig a „mai német parlamentarizmus teljes és tökéletes csődjét” lehet regisztrálni. Érdekes konklúziója szerint a merev osztályszerkezet miatt „vagy nem való a teljes politikai önkormányzat a német nemzet számára, vagy legalábbis más formában kellene” keresnie azt. Mint fogalmazott: „hosszú esztendőök óta keservesen, de megható szívóssággal verekszik ott a levegőért és napfényért egy olyan politikai irányzat és mozgalom, amely gyökeresen és bátran szakítani kíván” a régi formákkal, célokkal és hagyományokkal. „Ez a Hitler-féle nemzeti szocialista párt és annak mozgalma” – szögezte le Bajcsy-Zsilinszky, noha ekkor már nem tartotta nagyformátumúnak a legalább „valami korszerű”-vel próbálkozó vezért, akit az 1923-as puccskíséret idején még „zseniális szervező”-ként méltatott.²⁸

Az 1930. szeptemberi németországi választások után – ahol az NSDAP a Reichstag második legnagyobb pártjává nőtt – Bajcsy-Zsilinszky már „Hitlerék győzelméről” érkezett. A kommunisták gyenge eredményét ecsetelve kifejtette, hogy „botorság volna [...], ha egy kalap alá akarnánk fogni szélsőségesek címén a nemzeti szocializmust és a kommunizmust s ha egyforma vagy csak hasonló belső fejlődésképeséget tulajdonítanánk a kettőnek.” A „nemzeti szocializmusért mint konstrukcióért igazán nem lelkesedem. [...] De teljes biztossággal érzem, hogy a jövő fejlődés csírája azért valamiképpen benne van” – fogalmazott.²⁹ Az új idők iránti érdeklődését és szövetséges-keresését érzékelteti, hogy egy héttel később az *Előörs* közölte annak a német nemzetiszocialista újságírónak a válaszcikkét, akinek a magyar politikus korábban kifejtette nézeteit a magyar–német viszonyról.³⁰ Bár a szerkesztőség elhatárolódott a cikk tartalmától és nem is találta azt megnyugtatónak, hangsúlyozta a reakció (német választási eredmények következtében) megnőtt jelentőségét, illetve örömmel nyugtázta a német újságíró elítélő szavait a „nagynémet propagandát” folytató „német származású magyarok” iparkodásáról, mellyel a weimari „köztársaság vezetőinek nevetséges jóindulatát” keresik.³¹

²⁶ *Gratz Gusztáv*: Magyarság és németiség. *Magyar Szemle* 6. (1929) 5–8. sz. 192–197.

²⁷ *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Németek, magyarok. *Előörs*, 1930. július 26. 1–3.

²⁸ *Zsilinszky Endre*: Korai öröm. *Szózat*, 1923. november 11. 1–2.

²⁹ *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Hitlerék győzelme. *Előörs*, 1930. szeptember 20. 3.

³⁰ *Vö. vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Németek, magyarok. *Előörs*, 1930. július 26. 1–3.

³¹ Németek–magyarok. A német újságíró válasza. *Előörs*, 1930. szeptember 27. 8. Ezzel kapcsolatban állapítja meg Száraz György a következőket: „Igen-igen jellemző ez a »levélváltás« a kor eszmei zűrzavarára, és érthetőbbé tesz sok mindent, ami ezután következik. Bajcsy-Zsilinszky Endre, a MOVE volt

Míg Bajcsy-Zsilinszky legfőbb ellenségképévé a németiség vált az *Előörs* időszaka alatt, támadásainak első számú hazai célpontja továbbra is Klebelsberg Kuno kultuszminiszter maradt, akinek esztelennek ítélt költekezését az általa aludtotáltként ítélt honvédelmi tárca és a lassan haladó sportfejlesztések szemszögéből marasztalta el. Különösen haszontalannak tartotta a szerinte német szellemű és a „magyar néplélektől” idegen Collegium Hungaricumokat, illetve a „tihanyi állami csiborpatkol-daként” emlegetett limnológiai intézetet.³² A Klebelsberg által képviselt „kultúrfő-lény” és „neonacionalizmus” a „neojásizmus” stigmáját kapta Bajcsy-Zsilinszkytól, aki úgy vélte, hogy csupán a háborús nemzedéktől lehet komoly reformokat várni.³³ Immáron fellépett Szekfűvel szemben is, akit a *Három nemzedék* kapcsán még 1925 novemberében is méltatott,³⁴ de akit ekkor már megalkuvó helyezkedőnek tartott.³⁵ Fontos újdonság volt ugyanakkor, hogy nemcsak a pacifizmus, de a „monomániás és illúziós” revízió-kultusz ellen is fellépett, egyfajta belső revízió szükségességét hirdetve a „beteg illúziók ellen”, hasonlóan a harmincas évek népi íróinak többségéhez. Véleménye szerint erős külföldi propaganda, aktív magyar külpolitika, diplomáciai előkészítés és új magyar belpolitika is szükségeltetik ahhoz, hogy egy „érett világpolitikai helyzetben” lépni lehessen.³⁶

Ami a birtokpolitikát illeti, 1928 végén, háromrészre terebélyesedő, a magyar agrárdemokrácia esélyeit latolgató sorozatának első részében már az „1920. évi székely-letes birtokreformtörvényről” érkezett.³⁷ Egyrészt felfigyelt arra, hogy a parasztok mozgalmi és pártjai Európa-szerte előretörtek, több helyen kormányképes erővé nőttek, másrészt viszont Magyarországnak véleménye szerint olyan agrárdemokráciára lett volna szüksége, ami nem csupán a parasztság bajait orvosolja, de képviseli „a magyarság egyetemet, a magyar nemzeti és állami gondolatot is”. Azokat pedig, akik egy

---

elnöke, aki maga is beavatottja volt a 20-as évek elején a Ludendorffékkal folytatott tervezgetéseknek, s aki már csalódott a »legfelsőbb Hadúrban«, jól látja a bethleni politika csődjét, az ország népének nyomorúságát – de Gömbös Gyulát tartja ő is az »új embernek«, s bár gyanakszik, a náciokban remél szövetségest Bleyerék és a weimari politikusok ellen. Ugyanakkor a »labanc«, »habsburgianus«, a német nemzetiség iránt valóban türelmet tanúsító Szekfű Gyulában látja a pángermanizmus álcás ügynökét. Általában: ha jól akarjuk érteni a kort és embereit, tudnunk kell, hogy a németellenesség nem jelenti feltétlenül a hitlerizmus iránti immunitást, ugyanakkor lehet valaki németbarát anélkül, hogy elfogadná a náci ideológiát.” *Százaz György: A tábornok XXXII. Életünk 22. (1984) 1. sz. 49.*

³² *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: Vergődő honvédelem. Előörs, 1928. július 1. 1–2.*

³³ *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: A háborús nemzedék IV. Előörs, 1928. augusztus 12. 1–4.*

³⁴ *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: Világostól Trianonig. Szózat, 1925. november 1. 3. Továbbá Zsilinszky Endre: Szekfű Gyula könyve. Szózat, 1921. február 13. 1.*

³⁵ *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: A háborús nemzedék II. Előörs, 1928. július 29. 1–3. Vö. Uő: A háborús nemzedék III. Előörs, 1928. augusztus 5. 1–4.*

³⁶ *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: Revízió. Előörs, 1928. október 21. 1–3. A népiek többsége ugyanakkor a „belső revízió” után nem teljes, hanem etnikai revíziót képzelt el, majd ezt követően egyfajta békés népi „tejtetstevériséget”. Vö. Bartha Ákos: Tojástánc a populizmusok körül: A magyar népi mozgalom fogalmi keretei és regionális dimenziói. Múltunk 59. (2014) 4. sz. 58–105.*

³⁷ *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: A magyar agrárdemokrácia. Előörs, 1928. november 25. 1.*

ilyen bátor agrárpolitikától a revízió elsikkadását féltették, egy biológiai párhuzammal igyekezett megnyugtatni. Mint vallotta, minden „eleven és fejlődésre képes szervezet erősödni és terjeszkedni akar: növény, állat, ember, faj, nemzet.”³⁸

A párt nélküli politikus 1928 végén már hangoztatta a többmillió parasztság érdekképviselőének a hiányát, a nagybirtokokat átoknak nevezte „mai méreteiben”, de ellenezte a földosztás oktobrista „fajankók” módjára történő „mechanikus” végrehajtását is. Ehelyett telepítést és „tiszteséges állami kártalanítást” követelt a bankok és kartellek rovására. „A kisbirtok összefoghat a középbirtokkal, de nem foghat össze a nagybirtokkal”, lépett túl korábbi nézetein³⁹ az „osztályfölötti célokkal induló egyetemes nacionalizmus” szellemében.⁴⁰ Egy ideig a – diákkorában külföldön tanulmányozott⁴¹ – szövetkezesítés gondolata is hangsúlyossá vált publicisztikájában.⁴² Ám a saját maga által koordinált tarpai gyümölcszövetkezet hamvába holt kísérlete hamarosan óvatosabbá tette e téren.⁴³ Szociális érzékenységét mutatja, hogy a szegedi tanyavilág elhagyatottjai érdekében a város polgármesteréhez fordult nyílt levelével 1930 őszén.⁴⁴ Bajcsy-Zsilinszky szerint a „gazdasági válság mindenképp fogyasztási, másodsorban értékesítési és csak harmadsorban termelési válság”, a megoldás pedig a falvak, tanyák népének segítése. Ez alatt csakis az általa magyarnak tartott csoportokat értette, vagyis továbbra is időszerűnek tartotta az „ideszivárgott vadidegen emberszemét gyors és radikális kiséprését a csonka hazából”.⁴⁵

³⁸ *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: A magyar agrárdemokrácia.* Előörs, 1928. december 8. 1–3.

³⁹ Zsilinszky a húszas évek első felében a kis- és nagybirtokos rétegről következetesen együtt beszélt, vagyis egy megszervezendő egységes érdekközösségeként látta ekkor még az agráriumot. Vö. *Bartha Ákos: Fajvédelem vidéken: Bajcsy-Zsilinszky Endre derecskei mandátuma (1922–1926).* Vidéktörténet 1. (2016) 1. sz. 189–228.

⁴⁰ *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: A magyar agrárdemokrácia.* Előörs, 1928. december 15. 1–4. Politikai publicisztikája ugyanakkor az önreflexív elemeket sem nélkülözte. „Sokszor elgondolkozom azon, vajon akkor is olyan szenvedélyes harcosa volnék az agrárdemokráciának, ha megvolna még az édesapám kétezer holdja, vagy megelégednék azzal, hogy híve legyek ennek a gondolatnak? Furcsa.” *Üő: Elképzelt párbeszéd az újesztendőben.* Előörs, 1929. január 12. 1.

⁴¹ Vö. dániai tanulmányútján édesapjának írt levelével. (Koppenhága, 1907. ápr. 18.). Bajcsy-Zsilinszky levelezése. Vigh Károly összeállítása Lackó Mihály segítségével. (Gépelv másolatok.) MTA BTK TTI Könyvtár.

⁴² Vö. *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: Ki a Tisza vizét issza... Előörs, 1929. október 19. 1–2.; Üő: Szövetkezetek.* Előörs, 1929. szeptember 14. 1–2. és *Üő: Nyílt levél Mayer János földművelésügyi miniszterhez.* Előörs, 1929. szeptember 28. 1–4.

⁴³ A miniszteriális szinten támogatott kísérletet a bürokrácia malmai őrölték fel. *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: Egy meg nem alakult szövetkezet története.* Előörs, 1929. november 16. 1–3. A próbálkozás azonban nem halhatott el teljesen, amint azt Az Est rosszindulatú cikke jelzi négy hónappal később (Zsilinszky almásboltja. Az Est, 1930. március 14. 6.). A lap ennek kapcsán helyreigazító nyilatkozatot közölt. Helyreigazító nyilatkozat. Az Est, 1930. március 15. 8.

⁴⁴ *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: Nyílt levél Somogyi Szilveszterhez, Szeged polgármesteréhez.* Előörs, 1930. október 4. 1–3.

⁴⁵ *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: Zsákutcában – gyorssegítség.* Előörs, 1930. október 11. 1–2.

Bajcsy-Zsilinszkynek újságírói stílusából és heves természetéből adódóan gyakorta meggyűlt a baja a törvénnyel. A legszövevényesebb húszas évekbeli ügye kétségkívül a Fábíán Bélával folytatott lovagias affér volt 1925-ben,⁴⁶ mely konfliktus során még a megfelelő fórumban sem tudtak megegyezni a felek nézeteltéréseik tisztázására.⁴⁷ A *Neues Pester Journal* ellen 1925-ben „a nála nem szokatlan hazárulás vádját emelte”, de általában nem felperesként kellett megjelennie a bíróságokon.⁴⁸ Rendőrségi információk szerint 1929 végén már több mint harminc per volt folyamatban az *Előörs* ellen.⁴⁹ A főszerkesztő ellen rágalmazásért indított pert a panamázással meggyanúsított Szterényi József báró, Álgya-Papp Sándor, Ángyán Béla, Szabóky Alajos államtitkárok és Vassel Károly nyugalmazott altábornagy,⁵⁰ de még – általa hazafiatlansággal vádolt – görög katolikus középiskolai hitoktató lelkészekkel is meggyűlt a baja.⁵¹ Ugyanakkor ifjabb Áchim L. András ellen ő maga indított pert – „enyhe ítéletet” kérve a bíróságtól –, mivel a parasztpolitikus fia Derecskén szórólappokkal kampányolt ellene. A debreceni törvényszék Áchimot bűnösnek mondta ki, ám az ítélet végrehajtását felfüggesztették.⁵²

Noha a régebbi szakirodalom szerint „a húszas évek vége és a harmincas évek eleje az a periódus Bajcsy-Zsilinszky életében, amikor már eltávolodott a fasizmussal rokonszenvező ultranacionalista, fajvédő barátaitól”,⁵³ ez az állítás aligha állja ki a forráskritika próbáját. Talpassy történetekkel illusztrálta, hogy „ez még az a korszak volt, amikor Zsilinszky környezetében ott lebzseltek a leáldozott fajvédő idők Bethlennel le nem paktált elemei”.⁵⁴ Mindez természetesen nem zárja ki az újak, a fiatalok pezsdítő hatását, ráadásul mindkét csoport gyakorta

⁴⁶ „Zsilinszky Endre nemzetgyűlési képviselő a Szózat csütörtöki számában közreadott nyilatkozatában rágalmazónak nyilvánította Fábíán Béla nemzetgyűlési képviselőt. Fábíán megbízottai, Pakots József és Hajdú Marcell útján provokáltatta Zsilinszkyt, aki megbízottakul Eckhardt Tibort és Budaházy Miklóst nevezte meg.” Zsilinszky Endre és Fábíán Béla lovagias ügye. 8 Órai Ujság, 1925. június 14. 2. A konfliktus az Országházban folytatódott. Vö. [Cím nélkül.] Világ, 1925. június 19. 4. és [Cím nélkül.] Népszava, 1925. június 19. 4.

⁴⁷ A Fábíán–Zsilinszky affér újabb hajtása. Pesti Napló, 1925. június 20. 6.

⁴⁸ A *Neues Pester Journal* bűnvádi feljelentést tesz Zsilinszky képviselő ellen. Pesti Napló, 1925. március 4. 11.

⁴⁹ *Sebestény Sándor: A Bartha Miklós Társaság, 1925–1933.* Bp. 1981. 208.

⁵⁰ Vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre sajtópörei. Budapesti Hírlap, 1929. november 14. 6.

⁵¹ Bajcsy-Zsilinszky Endre sajtópöre a táblán. Budapesti Hírlap, 1930. február 16. 14. Ebben az ügyben ötszáz pengő pénzbüntetéssel sújtották Bajcsy-Zsilinszkyt, ami az indoklás miatt érdekes. „Az ítélet megokolásában kifejezésre jut a táblának az a szándéka, hogy a vádlott egyéniségénél fogva határozottabbnak tekinti a pénzbüntetést, mert vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endrét, aki a haza körül szerzett érdeméi jutalmául vitézi rendfokozatot nyert, nem kívánja fogházba juttatni.” Uo.

⁵² Ismét elnapolták a Zsilinszky–Áchim-per tárgyalását. Békésmegyei Közlöny, 1928. január 27. 2. és A Zsilinszky–Áchim-per a debreceni törvényszéken. Békésmegyei Közlöny, 1928. február 25. 5. (Idézet: utóbbi.)

⁵³ *Vigh K.:* Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikái i. m. 22–23.

⁵⁴ *Talpassy T.:* A holtak visszajárnak. i. m. 65.

pallérozódott a „Napkeleti bölcsek” aktuális asztalánál. Pontosabban asztala végén, ahogyan Talpassy – e téren alighanem helytálló – emlékei tudósítanak a sokréttű társaságról és a köztük lévő belső hierarchiáról.⁵⁵

Ráadásul nem csupán a már említett Kádár–Lendvai–Zsirkay trió volt szoros kapcsolatban ekkor még az ellenzéki politikussal, de új „ultranacionalista” elemek is feltűntek a láthatáron. Féja Géza visszaemlékezése egyenesen Héjjas Iván Nemzeti Radikális Pártba történő belépési szándékáról tudósít, amit állítólag csak hosszas vitákat követően, saját távozását kilátásba helyezve tudott megakadályozni az író.⁵⁶ S ide sorolható Endre László is, aki már a húszas években kész volt antiszemita-fajvédő meggyőződését minden apró-cseprő ügyben érvényre juttatni az általa igazgatott Gödöllői járásban, jóllehet modern szociálpolitikusként látványos eredményeket produkált ugyanott.⁵⁷ Bajcsy-Zsilinszky így emlékezett meg róla az *Előőr*sben: „Ez a fiatal főszolgabíró a legtisztább egyéni megtestesülése a háborút járt nemzedék színe javának. Érdekes róla itt portrévázlatot rajzolni, mert ennek a típusnak a kellő érvényre jutása és széles körben ható szuggesztívó nélkül nincs új Magyarország. [...] Az alföldi magyar úri birtokos sarj ama ritka és szerencsés összetételű példánya ő, akin megérzik a pusztai nevelés, a magyar föld állandó közelsége, földnek és népének ösztönös, szinte áhítatos szeretete; megvan benne a régi megyei úriember kitűnő, szívós fizikuma, könnyű mozgása, természetes kedvessége, tapintata, de semmi a megyei dzsentri göggyéből, merev előítéleteiből és kasztszerű elzárkózásából. Megveti az aktázó bürokráciát, mint egy múlt század közepéről való magyar főszolgabíró, de gyorsan és közvetlenül, a legmodernebb készséggel intézkedik és mindent elintéz olyan pontossággal, mintha nem is járást, hanem egy nagy gazdasági üzemet vezetne.”⁵⁸ Bajcsy-Zsilinszky emellett elismerően nyilatkozott Kovács Alajos „rendkívül alapos és egyben megdöbbenő” statisztikájáról az idegen nevék arányait illetően,⁵⁹ a későbbi vezető nyilas pártorganizátor, Hubay Kálmán pedig egy ideig az *Előőr*s szerkesztőjeként és a Nemzeti Radikális Párt központi főtitkáráként működhetett.⁶⁰ A lapban teret kapott a később szintén szélsőjobboldalon kikötő, az *Előőr*s

⁵⁵ Uo. 64–82.

⁵⁶ *Féja Géza*: Lapszélre. Bp. 1982. 84–85.

⁵⁷ *Ungváry Krisztián*: A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919–1944. Pécs–Bp. 2. javított kiadás. 2013. 147–158.

⁵⁸ *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre*: A magyar harminc évesek. *Előőr*s, 1928. szeptember 30. 1–4.

⁵⁹ *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Beteg középosztályunk zsákutcában. *Előőr*s, 1930. május 3. 1–3. Az antiszemita statisztikus Kovács Alajoshoz lásd *Karády Viktor*: A magyar nemzetiségi statisztika a „zsidó térfoglalásig” és az „örségváltásig”. *socio.hu* 5. (2015) 2. sz. 6–16. és *Ignác Károly*: „Szakszerű” statisztika és antiszemita értelmezés? Uo. 17–20.

⁶⁰ Hubay neve először az újság 1931. október 18-i számának fejlécén tűnik fel (közvetlenül a felelős szerkesztő, Bajcsy-Zsilinszky Endre neve alatt). Vö. Hubay Kálmán – az *Előőr*s szerkesztője és a Nemzeti Radikális Párt központi főtitkára. *Előőr*s, 1931. október 18. 2.

első számát még szerkesztőként jegyző⁶¹ Oláh György is, méghozzá híres könyvének „summázatával”.⁶²

Endre, Hubay vagy Oláh későbbi pályáját Bajcsy-Zsilinszkytól természetesen nem lehet számon kérni, ahogy Milotay István politikai fordulatokban gazdag életpályájának végkifejletét sem ismerhette a nemzeti radikális politikus. 1930-ban mindenesetre elismerő cikket írt a néhány éve saját lapjában számára publikálási lehetőséget biztosító Milotayról,⁶³ akinek érdeklődése ekkortájt fordult „a születő fasiszta rendszerek, illetve Magyarországon a népi írók felé”.⁶⁴ Bajcsy-Zsilinszky fenti szimpátiáiban kétségkívül szerepet játszott közismert naivsága és rossz emberismerete is, de a személyes kapcsolatoknak közös meggyőződésbeli alapja is kellett hogy legyen.

Ám a főszerkesztőnek sikerült főmunkatársul megnyerni egy olyan személyt is, aki bár *Az elsodort falu* című regényével a berendezkedő Horthy-rendszer ünnepektől írójává emelkedett a húszas évek elején, az évtized második felében már az ideológiai székértáborok közti senki földjén találta magát. Szabó Dezső ekkorra már „gőrénykurzusként” értekezett a Horthy kormányzó nevével fémjelzett berendezkedésről, legkésőbb 1923-tól pedig a német expanzió veszélyeire figyelmeztetett, valószínűleg a magyar–német szélsőjobboldali kapcsolatok miatt féltve az ország függetlenségét.⁶⁵ Olyan – Bajcsy-Zsilinszky publicisztikájában 1927 decemberétől megjelenő – feladatok megvalósítását sürgette, mint például a magyar kultúra megszabadítását a német kultúra „gyarmatosító hatásától”, vagy a főváros körüli német falvak megmagyarosítását.⁶⁶ Az író delejező hatásáról utóbb maga Bajcsy-Zsilinszky is megemlékezett Szekfü Gyulához intézett levelében.⁶⁷

Az elsikkadt földreform miatti csalódottságban, a gazdasági liberalizmus elvetésében, a „törzsökös” magyar parasztságba vetett hitben és a hajlíthatatlan

⁶¹ *Vjgh Károly*: Bajcsy-Zsilinszky Endre. 1886–1944. A küldetéses ember. Bp. 1992. 90.

⁶² Hárommillió koldus (summázat egy tanulmányból). Előrs, 1929. március 16. 17. és március 23. 9–10.

⁶³ *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre*: A Függetlenség Árnyékában. Előrs, 1930. június 14. 1–2.

⁶⁴ *Gyurgyák János*: Magyar fajvédők. Bp. 2012. 179.

⁶⁵ Zsilinszky ekkor még másképp vélekedett. Több lap állítása szerint Matthias Erzberger (1875–1921) német politikus gyilkosainak bűjtatásaiban is közreműködött. Vö. pl. Erzberger gyilkosai ismét Budapesten vannak? Népszava, 1925. január 1. 13. Die Protektoren der Mörder Erzbergers. Prager Tagblatt, 1926. április 11. 7.

⁶⁶ *Péterfi Gábor*: Szabó Dezső és Féja Géza Trianon-reflexiója és külpolitikai nézeteik. Doktori (PhD) értekezés. ELTE BTK. 2009. 56.

⁶⁷ „Emlékszem, jó darabig küzdöttem magamban Szabó Dezső ama fölismerése ellen a húszas évek elején, hogy itt fajvédelem, keresztény nemzeti megújulás és antiszemitizmus örve alatt középosztályunk árja elemeinek, asszimiláltaknak és félasszimilánsoknak, talán kisebb részében öntudatos, túlnyomó nagy részében inkább tudat alatti tömörülése és szervezkedése folyik, s közélet és magángazdálkodás terén egyaránt fokozatosan veszíti a talajt a törzsökös, vagy törzsökösnek tekinthető magyarság.” Idézi: Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla. Szerk. Tilkovszky Loránt. Bp. 1986. 27.

németellenességben Szabó és Bajcsy-Zsilinszky között aligha volt vita, ráadásul mindkettőjüket az „Eszményi Társadalom” – mindkét életműben újra- és újraírt – képzete hajtotta. Szabónak a két világháború közti radikális erőkre gyakorolt nagy hatását⁶⁸ figyelembe véve az sem különösebben meglepő, hogy az *Előőr*sben több olyan cikke is megjelent, melynek tartalma a közlés idején még szemben állt a lapvezér elképzeléseivel, később mégis integráns része lett annak.⁶⁹ A cikkeit 1928 őszén Párizsban író Szabó (ez volt az utolsó franciaországi útja) bizonyára hatással volt Bajcsy-Zsilinszky – már a *Magyarság* hasábjain – nyiladozó francia-orientációjára is. A germanofób író már 1928 őszén a Németország és Oroszország közé szorított, a Baltikumtól Görögorszáig húzódó kis nemzetek katonai és gazdasági önvédelmi rendszerének szükségességét fejtegette az *Előőr*sben, mely misszióinak vezetésére – „történelmi hivatása” miatt – csakis a magyarságot tartotta alkalmasnak.⁷⁰ A Szent István-i (reform)birodalom mellett éppen ez a fajta hungarocentrikus, Varsó–Budapest–Belgrád–Róma vonal mentén húzódó „vertikális tengely” szükségessége vált Bajcsy-Zsilinszky külpolitikai vezérfonalává 1930-tól, 12 kis nemzet (közel százmillió ember) összefogását hirdetve.⁷¹ Az ideológiai kapcsolódási pontok ellenére Bajcsy-Zsilinszky és Szabó jellemében az íráskényszeren és a vátesz-szerepen túl nem sok közöset találunk. Szabó „hömpölygő életigenlése”⁷² szöges ellentétben állt Bajcsy-Zsilinszky „zord puritán”-ságával.⁷³ A habituális különbségek mellett főképp a lap zavaros pénzügyei, pontosabban az *Előőr*s bújtatott finanszírozása miatt tűnt el Szabó hirtelen a lap munkatársai közül 1928 végén, hogy aztán a sokáig lappangó konfliktus a harmincas évek közepén botránnyá fajuló hosszas pereskedéssé terebélyesedjen.⁷⁴

A folyóirat gazdaságilag nem volt nyereséges vállalkozás. Bajcsy-Zsilinszky már 1928 májusában arra panaszkodott édesanyjának, hogy bár a lap szépen fejlődik, nagyon sokba kerül, saját anyagi bajai így „nagyobbak mint valaha”

⁶⁸ Szabó Dezső „nemzeti radikalizmusához” és hatástörténetéhez lásd *Bognár Bulcsu: A népies irányzat a két háború között: Erdei Ferenc és a harmadik út képviselői*. Bp. 2012. 53–105.

⁶⁹ Ilyen az a Szabó Dezső-i alapítási, miszerint a parasztság „az egyetlen jövőnk” (vö. *Bajcsy-Zsilinszky Endre: Egyetlen út: a magyar paraszt*. Bp. 1938.), illetve a területi autonómiák megjelenése a külpolitikai koncepciókban. Vö. *Bartha Ákos: „Organikus rend” az „önvédelmi övezet”-ben*. Bajcsy-Zsilinszky Endre birodalmi regionalizmusa. Kommentár (2016) 3. sz. 68–85. Szabó vonatkozó *Előőr*s-cikkeit idézi *Kovács Dávid: Szabó Dezső nemzetszemlélete. A közösségi identitás változatai Szabó Dezső életművében*. Máriabesnyő 2014. 91., 111.

⁷⁰ Uo. 117–119.

⁷¹ *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: Nemzeti radikalizmus*. Bp. 143.

⁷² Ez Vigh Károly találó kifejezése. *Vigh K.: Bajcsy-Zsilinszky i. m.* 92.

⁷³ Hóry András diplomatának jellemezte Kozma Miklós ekképp Bajcsy-Zsilinszkyt 1927 decemberében: „Bandi nem erre a világra való, zord puritán”. Idézi *Ormos Mária: Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós*. I–II. Bp. 2000. I. 151.

⁷⁴ Vö. *Bartha Ákos: Egy lovagiatlan ügy. Bajcsy-Zsilinszky Endre és Szabó Dezső afférja(i)*. Új Nézőpont 4. (2017) 3. sz. (megjelenés alatt)

és nincs is kilátás a javulásra. Szintén ebből a levélből értesülhetünk, hogy az *Előörs*nek 800 előfizetője volt; ezen felül még 300 példányt tudtak eladni. (Bajcsy-Zsilinszky számításai szerint további 7-800 eladott példányszám kellett volna az önfenntartáshoz.)⁷⁵ A helyzet Vass József halálával még nehezebbé vált, a lap nyomdáról nyomdára vándorolt, a főszerkesztő pedig – vélemény szabadságát féltve – nem akarta az általa támadott érdekeltségek (TÉBE, GYOSZ, nagyvállalatok) támogatását igénybe venni.⁷⁶ Az egyetlen kiútnak a pártalapítás tűnt.

A Nemzeti Radikális Párt előzményei

Féja szerint „az úri Magyarország ekkor már tudomásul vette”, hogy Bajcsy-Zsilinszky „bal felé tart, és kíméletlen hatósági erőszakkal ütötte el a mandátumtól” az 1929-es tarpai pótválasztáson.⁷⁷ Erre az időszaki választásra Gulácsy Dezső egységes párti politikus halála miatt került sor 1929. június 7-én. A lehetőségre egy régi fajvédő barátja, a kerület volt kormánypárti képviselője, Zsirokay János hívta fel Bajcsy-Zsilinszky figyelmét.⁷⁸ Indulását – mint független képviselő – az *Előörs* hasábjain jelentette be május 25-én, épp abban a cikkben, melyben a Klebelsberg neonacionalizmusa miatt elvetett „szociális nacionalizmus” helyett a „nemzeti radikalizmus” mellett tette le a garast. Bajcsy-Zsilinszkyt tehát kevésbé tudatos, hosszasan előkészített döntés, mintsem inkább – egy politikus esetében legalább annyira fontos – praktikus, retorikai szempontok vezérelték a névválasztásban. Ekképp eshetett meg, hogy a felfordulás elkerülését és valamifajta „sima átmenet” szükségességét hirdette nemzeti radikális zászlóbontása alkalmával.⁷⁹

Az *Előörs* beszámolója szerint „a legnagyobb megértéssel, szeretettel és lelkesedéssel” fogadták a politikust Tarpán.⁸⁰ A támogatottság arányairól és a jelölések körüli taktikázásokról a *Pesti Hirlap* tudósított. Eszerint a „választási biztos elfogadta Konkoly-Thege Kálmán hivatalos egységes párti jelölt 1877 ajánlását, dr. Linner Jenő egységes párti jelölt 469 ajánlását és Zsilinszky Endre nemzeti radikális párti 323 ajánlását. Zsilinszky a szükséges ajánlásokat csak úgy tudta megszerezni, hogy Kutkafalvy Miklós az ő javára visszalépett. Linner Jenő szintén visszalépett a jelöltségtől, hogy a hivatalos egységes párti jelölt esélyeit javítsa. A június 7-én lezajló választáson tehát Konkoly-Thege

⁷⁵ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (a továbbiakban: OSZK Kt.) 28. fond. 214. Bajcsy-Zsilinszky Endre – Édesanyjához 1927–1937. (Bp., 1928. máj. 21-i levél.)

⁷⁶ *Talpassy Tibor*: A reggel még várat magára. Bp. 1981. 18.

⁷⁷ Vö. *Féja Géza*: Szabadcsapat. Életregény. Bp. 1965. 218.

⁷⁸ *Ruszoly József*: Derecske és Tarpa: Bajcsy Zsilinszky Endre választási küzdelmeinek történetéhez 2. Napjaink 25. (1986) 8. sz. 23–27.

⁷⁹ *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Nemzeti radikalizmus. *Előörs*, 1929. máj 25. 1–3.

⁸⁰ Az *Előörs* felelős szerkesztője a tarpai választó kerületben. *Előörs*, 1929. június 1. 8. Vö. *Vigh Károly*: Bajcsy-Zsilinszky találkozása Bereg népével. *Hitel* 23. (2010) 4. sz. 100.

Kálmán és Zsilinszky Endre küzd csak a mandátumért.⁸¹ A küzdelem alighanem a Derecskén Bajcsy-Zsilinszky által már – kedvezményezettként és kárvallottként egyaránt – megismert forgatókönyv szerint zajlott, vagyis a kormánypárti jelöltet a helyi közigazgatás vezetőinek pressziója segítette.⁸² Napirenden voltak a körzetből történő kiutasítások, itatások, fenyegetések, házkutatások és az ajánlóival történő manipulációk. Bajcsy-Zsilinszky végül 1953, míg Konkoly-Thege 1976 szavazatot kapott.⁸³

A felemlegetett törvénytelenések miatt – valamint Konkoly-Thege „átmeneti viszonyban levő huszárezredes” választhatóságát is támadva – a politikus petíciót indított a választási eredmény ellen.⁸⁴ Ehhez a petícióhoz kapcsolódik Bajcsy-Zsilinszky megbilincselésének ismert története. A történeteket az *Előőr*s beszámolója alapján felelevenítő monográfus szerint a petíció ügyében Tarpára érkező politikus nem volt hajlandó feloszlatni a Himnusz éneklő több száz fős békés – az intézkedő csendőr által csöcseléknek nevezett – tömeget. Ehelyett a nép védelmére kelt, amiért „Bálint tiszthelyettes” először durva szavakkal illette („Fogja be a száját: ne izgassa a népet!”), majd amikor nem volt hajlandó elhallgatni, letartóztatta és bilincsbe verve az őrszobára kísértette.⁸⁵ Némiképp más képet kapunk a történetekről, amennyiben más újságok beszámolóit is megvizsgáljuk. A hivatalos verzió szerint Bajcsy-Zsilinszkyék „nyolc óra tájban érkeztek három szekéren Tarpa község határába, ahol őket mintegy 200 főnyi tömeg fogadta és miután Zsilinszky beszédét végighallgatták, hazafias dalok éneklése közben vonultak a kocsikkal együtt a községen át. A menet eközben találkozott a csendőrről, amelynek parancsnoka felkérte Zsilinszkyt, hogy a sötétségre való tekintettel, valamint a község csendjének megóvása érdekében vegye rá a tömeget, hogy oszoljon széjjel. Zsilinszky ezt megtenni vonakodott, mire a járőr parancsnoka maga adta ki az utasítást a szétesztelésre. A tömeg az utasításnak eleget tett és oszladozni kezdett, amikor Zsilinszky felállott a szekérben és felszólította az embereket, hogy ne menjenek szét, miközben a csendőrséget szidalmazó kifejezéseket használt. A csendőrről parancsnoka erre figyelmeztette Zsilinszkyt, hogy kijelentésével hagyjon fel, mire Zsilinszky azokat még hangosabban megismételte. A parancsnok erre újból figyelmeztette Zsilinszkyt, hogy kénytelen lesz vele szemben eljárni, ha továbbra is így folytatja és miután Zsilinszky ezután sem

⁸¹ A tarpai választás. Pesti Hírlap, 1929. június 5. 8.

⁸² Vö. *Sipos József*: Bajcsy-Zsilinszky Endre képviselővé választása 1922-ben. Századok 150. (2016) 117–132.

⁸³ Vö. *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Tarpai beszámoló. *Előőr*s, 1929. június 15. 1–4.

⁸⁴ A felemlegetett visszaéléseket részletező petícióhoz *Rusoly J.*: Derecske és Tarpa i. m. 25–27.

⁸⁵ *Vigh K.*: Bajcsy-Zsilinszky i. m. 102–104. Bajcsy-Zsilinszky „Tarpai beszámoló”-ja (*Előőr*s, 1929. június 15. 1–4.) mellett Szabó Pál neve alatt is jelent meg riport (*Himnusz és puskatus*. *Előőr*s, 1929. augusztus 3.), míg Lendvai István verssel jelentkezett az ügy kapcsán. *Lendvai István*: A bilincs (Bajcsy-Zsilinszky Endrének). *Előőr*s, július 13. 2.

hagyott fel a szitkozódással, a járőrparancsnoka kijelentette, hogy őrizetbe veszi és meghagyta neki, hogy a járőr kíséretében vonuljon az őrsre. Zsilinszky a szekérről leszállva, késznek mutatkozott arra, hogy a parancsnak eleget tegyen, ellenben egyik társa, Budaházy dr. ügyvéd arra buzdította, hogy ne engedelmessédjék; e buzdításnak engedve megtagadta a kapott utasítás teljesítését. Erre a járőr parancsnoka egyik csendőrével megbilincselte Zsilinszkyt és az őrsparancsnokságra elővezette.”⁸⁶ Ezek után Kozma György főszolgabírónak – Kozma Miklós fivérének – a közbenjárására még az éjjel kiengedték Bajcsy-Zsilinszkyt és a vele maradó Budaházyt.⁸⁷ Bárhogyan történt is a nevezetes eset, Bajcsy-Zsilinszky anyagi okok miatt ezt a keresetet is kénytelen volt visszavonni,⁸⁸ így csupán a vívóteremben csaphattak össze újra a felek.⁸⁹ Bajcsy-Zsilinszkynek pedig két évet várnia kellett a tarpai képviselőségre.⁹⁰

⁸⁶ Hivatalos jelentés a tarpai megvasalásról. Ujság, 1929. július 4. 8. A tarpai petíció körül támadt incidens. Pesti Hírlap, 1929. július 4. 2. Illetékes hely Zsilinszky tarpai megbilincseléséről. Pesti Napló, 1929. július 4. 8. A Bethlen-párti 8 Órai Ujság beszámolója szerint Zsilinszky „Tarpára nagyobb, fegyelmezetlen tömeg kíséretében állított be és ennek a tömegnek a magatartása azzal fenyegetett, hogy a közrend és nyugalom teljesen felborul Tarpa községben. Ez volt az oka annak, hogy a csendőrség, értesülve a történetekről, oszlásra szólította fel a tömeget, mikor pedig a tömeg tovább zajongott, Bálint tiszthelyettes Zsilinszky Endrét kérte fel udvariasan arra, hogy távozzék és igyekezzék a tömeget is oszlásra bírni. Zsilinszky azonban ahelyett, hogy maga is igyekezett volna a megzavart nyugalom helyreállítására, éles szavakkal kelt ki a tiszthelyettes ellen, nyíltan megtagadta a kérés teljesítését, mire a tiszthelyettes Zsilinszkyt saját biztonsága és a község nyugalalmának megóvása érdekében előállította a csendőrsőn, ahol ezután a vásárosnaményi főszolgabíró intézkedésére később szabadlábra helyezték.” Mi történt Tarpán? 8 Órai Ujság, 1929. július 4. 7. Nagy vonalakban ezt a forgatókönyvet erősíti meg a Vigh Károly hagyatékában fennmaradt (az 1992-es monográfiában fel nem használt) tarpai interjú is, mely a megbilincselésben részt vevő Fekete csendőrrel készült. Fekete is Bajcsy-Zsilinszky akadémikuskodását említette, illetve újdonságként a tömeg általi fenyegetettségéről is tudósított („nyomultak az emberek kaszával, kapával”), „jött aztán majd a Kozma szolgabíró [...] és mikor bejött, üdvözölték egymást és akkor a bilincs kezével ráütött az asztalra Zsilinszky és azt mondta, hogy mit gondoltok urak, hogy kommunista vagyok!” Fekete szerint a politikusi az őrizetben nyugodt és engedelmes volt, még biztatta is: „fiam, nyugodj meg, mert neked nem lesz ügye semmi bajod. Parancsot teljesítetted [sic!]”. Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum. (2015-ben került be Vigh Károly hagyatékába a RETÖRKI Archivumába, benne Bajcsy-Zsilinszky Endrére vonatkozó dokumentumokkal. Az iratanyagban annak rendezése alatt kutathattam, amit ezúton köszönök meg az Archivum munkatársainak.)

⁸⁷ Vitéz Zsilinszky Endre volt képviselőt a csendőrök Tarpán megvasalták és letartóztatták. Ujság, 1929. július 3. 5.

⁸⁸ *Ruszoly J.*: Derecske és Tarpa i. m. 25.

⁸⁹ „A legutóbbi tarpai időközi választással kapcsolatban lovagias affér keletkezett a kerület megválasztott képviselője: Konkoly Thege Kálmán és a kisebbségben maradt jelölt Zsilinszky Endre között. [...] Az affért hétfőn fegyveresen intézték el. [...] A rövid lefolyású, egymenetes párbajban Zsilinszky Endre támadott és hat centiméter hosszú éles vágást mért ellenfele jobb arcára. Zsilinszky viszont fején két, jobb karján pedig egy lapos vágást kapott. A párbaj után a felek kibékültek.” Konkoly-Thege Kálmán képviselő és Zsilinszky Endre párbaja. Pesti Hírlap, 1929. augusztus 13. 15.

⁹⁰ Az eset utójátékához tartozik Bajcsy-Zsilinszky nyílt levele Bethlen Istvánhoz, melyben a kisstílu választási csalásokat felemlegetve ostromozza a címzettnek tulajdonított „hermafrodita diktatúra”-t. *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Nyílt levél gróf Bethlen Istvánhoz. Előőrs, 1929. július 13. 1–4. A 8 Órai Ujság szerint „a nyílt levélből ugyanolyan vitézkedő, vagdalkozó hang csendül ki, mint aminőt nyilván akkor

Olyan értelemben mindenesetre építő jellegű volt az 1929-es kudarc, hogy az immáron lapjának szerény nyilvánosságával rendelkező politikus ráeszmélhetett a pártonkívülségből fakadó nehézségekre. A problémát értelemszerűen két módon lehetett megoldani: belépéssel egy már létező pártalakulatba, vagy saját párt alapításával. Bajcsy-Zsilinszkyt a Fajvédő Pártban szerzett tapasztalatai, illetve saját ambíciói vélhetően utóbbi lehetőség felé hajtották, noha tisztában kellett lennie egy párt felépítésének és működtetésének nehézségeivel.⁹¹ Ez az időszak ráadásul egybeesett az új Kisgazdapárt megalapításának előtörténetével és részben egybe is fonódott azzal. Az ellenzéki politikust végigkísérte pályáján ez a véglegesen talán sohasem eldöntött kérdés, mely egyúttal jól megragadható választóvonalat is eredményezett a különböző 1945 utáni emlékező közösségekben.

A Bajcsy-Zsilinszkyt körülvevő fiatalok lelkesedtek egy esetleges pártalapításért, míg a sok csatát látott „bölcsek” (Pethő, Ajtay, Tombor stb.) inkább nyugalomra és kivárára intették.⁹² Dilemmái ellenére Bajcsy-Zsilinszky tanácsaival, sajtó- és kormánykapcsolataival (például hatósági engedély kieszközlésével) támogatta a Bihar megyei kisgazdák mozgolódását, melyben híve, Csizmadia Lajos és az *Előörs*-ben publikáló biharugrai Szabó Pál is részt vett. Utóbbi figyelmeztette a Szociáldemokrata Párt térnyerésére a térségben egy saját parasztpárt szükségességéért emelt szót már 1929 őszén.⁹³ „Bajcsy-Zsilinszky egy olyan paraszti érdekképviseletet felvállaló (kisgazda)pártban látta a megoldást, amelynek a megalakítását a Bethlen-kormány sem ellenzi.”⁹⁴ A főszerkesztő *Új Pustaszter felé* című jegyzetével a bihariak szárnybontogatása mellé állt, hangsúlyozva, hogy a derecskei „földmozgalom”, nem kisgazda mozgalom, hanem annál jóval szélesebb alapokon nyugvó és minden dolgozó magyar réteg új vérszerződésének tekinthető szerveződés kell legyen.⁹⁵ A másnap megtartott derecskei zászlóbontáson Zsirkay János, Kádár Lehel, Szakács Andor, Ulain Ferenc, vitéz Marsovszky György, Olchváry Ödön és Lőb István társaságában jelent meg, de képviseltette magát az eseményen a Kisgazdapárt szervezőbizottságának nevében Tildy Zoltán és Nagy Ferenc is.⁹⁶ A szónokok kijelentették, hogy egyelőre nem kívánnak csatlakozni egyetlen párthoz sem, bár kívánatosnak tartanak egy országos kisgazdapárt megalakítását. Ez nem lehetett ínyére – a kisgazda „szervezkedést” és „mozgalmat” támogató – Bajcsy-Zsilinszkynek,

---

használt, amikor a csendőrzárór vezetőjének erélyes beavatkozását provokálta.” Zsilinszky nyílt levele. 8 Órai Ujság, 1929. július 16. 6.

⁹¹ A saját párt igényére utal, hogy az *Előörs* sorozatosan közölte későbbi pártprogramjának elkészült fejezeteit.

⁹² *Talpassy T.*: A reggel i. m. 20–21.

⁹³ *Szabó Pál*: Ős-Biharban. *Előörs*, 1929. október 26. Idézi *Kiss (F) J.*: A pályakezdő Szabó Pál i. m. 14.

⁹⁴ Uo. 15.

⁹⁵ *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre*: *Új Pustaszter felé*. *Előörs*, 1930. június 28. 1–2.

⁹⁶ *Vigh K.*: Bajcsy-Zsilinszky i. m. 108.

akinek már említettük utólagos kritikáját a Fajvédő Párt (közép)osztálypárt jellegről, de ismerjük hasonló nézeteit a Szociáldemokrata Párt és a városi munkásság vonatkozásában is. Osztálypárt-ellenessége most új elemmel, a birtokos parasztságra szűkített kiszgazdamozgalom kritikájával bővült. Félelmeit és a Nagyatádi-féle Kiszgazdapártra vonatkozó kritikai megjegyzéseit egy héttel később éles formában vetette papírra *Amiről kevés szó esett Derecskén* című írásában. „Nemzeti demokrácia. Nemzeti egység. Nemzeti radikalizmus. Az én legjobb hitem szerint ez a jövő dala”⁹⁷ – fogalmazott, majd a többmillió földmunkásság és a sokszázvezres cseleltség felkarolását, telepítéssel megvalósítható földreformját vizionálta a *Kis Újság* hasábjain is.⁹⁸ Az sem mutatott a megegyezés irányába, hogy az augusztus eleji tarpai népgyűlésen bejelentette önálló pártja megalakítását.⁹⁹ Mindennek dacára ősszel folytatódott a közös rendezvényekkel nyomatékosított együttműködés,¹⁰⁰ sőt megkezdődtek a tárgyalások Tildy és Bajcsy-Zsilinszky között a közös pártrol. A felek azonban nem jutottak dűlőre, így a Független Kiszgazdapárt 1930. október 12-i alakuló gyűlését Bajcsy-Zsilinszky nélkül tartották meg Békésen. Hívei közül Nagy Lajos (bojti tanító), Kiss Ferenc és Csizmadia Lajos is itt talált politikai otthonra, legalábbis egy darabig. A Békés megyéből származó politikus távolmaradásában alighanem az Áchim-ügy is szerepet játszott, amit sem külföldön,¹⁰¹ sem Magyarországon nem felejtettek el.¹⁰²

A kérdés mindenestre eldőlni látszott, sőt Bajcsy-Zsilinszky 1930. december 10-én kelt levelében Tildynek megüzente a „politikai háborút”.¹⁰³ Ekképp

⁹⁷ *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: Amiről kevés szó esett Derecskén. Előörs, 1930. július 5. 1–3.*

⁹⁸ Idézi *Vida István: Bajcsy-Zsilinszky Endre és a Bihar megyei Független Kiszgazdapárt megalakulása (1930). Dokumentumok. Békési Élet 21. (1986) 3. sz. 301–302.* A kiszgák irányába történő kapcsolatterezés nem zárta ki, hogy Bajcsy-Zsilinszky közreműködjön a két világháború közötti Magyar Szabadság Párt kecskeméti megalapításán (1930. augusztus 10.), ahol egyrészt „ismertette a párt programját, amelyet az öntudatos, dolgozni akaró magyarság osztálykülönbség nélküli összefogásában jelölt meg. A királykérdésben a magyarság saját akaratának kell érvényesülnie. Kijelentette, hogy a szabadságpárt vidéki szervezeteinek megalakulása után ősszel kezdi meg országos tevékenységét.” A Nemzeti Szabadságpárt alakuló gyűlése Kecskeméten. Pesti Hírlap, 1930. augusztus 12. 2. *Az Előörs a főszerkesztő beszédéből a Nagyatádi-féle Kiszgazdapárt és a Fajvédő Párt politikájának meghaladását – az egységes nemzeti horizont szükségességét – emelte ki. Idézi Vida I.: Bajcsy-Zsilinszky Endre i. m. 299.*

⁹⁹ *Sebestény Sándor: Honfoglaló útra. Bajcsy-Zsilinszky Endre és a bihariak. Debreceni Szemle 3. (1983) 1. sz. 107.*

¹⁰⁰ Vö. „A Biharmegyei Független Kiszgazdapárt október 5-én Biharugrán nagygyűlést tart. A gyűlésen beszélnek: Nagy Lajos, Nagy Ferenc, vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre, Tildy Zoltán, Makkai János, Szabó Pál, dr. Vass Sándor, Szabó Árpád, Hegyessy Károly, Rózsa Imre.” A biharmegyei kiszgazdapárt gyűlése. Pesti Hírlap, 1930. október 4. 3.

¹⁰¹ Vö. a bécsi munkáslap alábbi cikkével: *Einen sozialdemokratischen Bauern gibt es nicht! Arbeiter Zeitung, 1926. december 12. 1.*

¹⁰² Az Áchim-ügy még a harmincas évek végén, akkori saját pártján – vagyis a Kiszgazdapárton – belül is képes volt feszültségeket okozni. Vö. *Dernői Kocsis László: Bajcsy-Zsilinszky. Bp. 1966. 11.*

¹⁰³ A levelet és Tildy válaszát közli *Vida István: Bajcsy-Zsilinszky Endre és Tildy Zoltán levéltársa 1930 decemberében. Kritika 13. (1983) 1. sz. 21–23.*

a Kisgazdapárt vezetésével történő kiegyezés helyett immáron teljes erejével a saját párt megalapítására koncentrálhatott. A fúzió elmaradását a közeli munkatárs, Féja Géza – utólag – az életpálya egyik „elszalasztott lehetőségeként” tartotta számon.¹⁰⁴ Talpassy Tibor visszaemlékezéseiben a kisgazdaprogramot Gaál Gasztonnak „áruba bocsátó” Tildy–Nagy tandem felelősségét emlegette,¹⁰⁵ míg a Kisgazdapárt történetét kutató történész, Vida István Bajcsy-Zsilinszky habitusát és november eleji „váratlan fordulat”-át kritizálta.¹⁰⁶ Ekkor született meg ugyanis az *Előrs* Nyergelni címmel megjelent vezércikke, amely a Nemzeti Radikális Párt megalakulásáról tudósított. Az újdonsült pártvezér érvelése szerint a középosztályt nem polgári, hanem nemzeti alapon – vagyis a falvakkal együttműködve, nem azok ellenében – lehet megmenteni. A középosztály emlegetésének ezúttal taktikai okai is voltak, mivel a főszerkesztő indulni szeretett volna a fővárosi választásokon (amiről azonban végül letett). A lapban közölt program, az ígéreteknek megfelelően, egyszerre igyekezett kielégíteni minden társadalmi réteg igényét. Bajcsy-Zsilinszky az érdekegyesítéshez komoly pártfegyelmet várt el, vagyis csak az lehetett párttag, aki a teljes programot magáénak vallotta.¹⁰⁷ A Nemzeti Radikális Párt megalapítása eleinte nem jelentette a kisgazdákkal történő együttműködés teljes elvetését.¹⁰⁸ Az NRP lapjának következő számában egy „felelőn” történő találkozás esélyeit latolgatta a főszerkesztő, aki alighanem valamiféle fúzióra gondolt.¹⁰⁹ Ugyanő a december közepén megtartott pártértekezleten azonban már hosszasan ostromozta a Kisgazdapárt vezérkarának „karrieristáit”, akik programjukat „vásárra bocsátva” az általa egyébként személyében nagyra becsült legitimista nagybirtokos Gaállal léptek közös platformra.¹¹⁰

Az 1929-es kampány során még – miniszteriális kapcsolatainak köszönhetően – vasúti szabadjegyekhez jutó¹¹¹ Bajcsy-Zsilinszky pozícióvesztését jelzi, hogy a végül 1931. január 11-én megrendezett tarpai zászlóbontó nagygyűlésre csak

¹⁰⁴ *Féja G.*: Lapszélre i. m. 92–93. 106.

¹⁰⁵ *Talpassy Tibor*: Betöltötte hivatását. Bp. 1975. 23.

¹⁰⁶ *Vida I.*: Bajcsy-Zsilinszky Endre és Tildy Zoltán levélváltása i. m. 20.

¹⁰⁷ *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Nyergelni! *Előrs*, 1930. november 1. 3–4.

¹⁰⁸ Talpassy emlékei szerint a budapesti zászlóbontó gyűlésen többek között részt vett Oláh György, Antal István, Balla Borisz, Radnóti István, Áfra Nagy János, Pásint Ödön és Kerék Mihály. *Talpassy T.*: Betöltötte hivatását i. m. 27. Hat évvel később ugyanő részletesebben is beszámolt az eseményről, melyről szerinte tüntetőleg távoztak a Wesselényi Reform Klub jobboldali beállítottságú tagjai (Oláh György, Makkai János, Balla Borisz, Radnóti István). A szerző szerint a rendezvényen részt vett a majdan nyílássá lett Meizler Károly és több, későbbi kommunistaként ténykedő politikus is (Zsoldos Ernő, Wágner Antal Takács Ferenc). *Talpassy T.*: A reggel i. m. 22.

¹⁰⁹ *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Nemzeti munkásmozgalmat! *Előrs*, 1930. november 8. 1–2.

¹¹⁰ Tisztazzuk a belpolitikai helyzetet! *Vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre* beszéde a Nemzeti Radikális Párt december 12-iki értekezletén. *Előrs*, 1930. december 14. 1–2.

¹¹¹ Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Bende Máriaának. 1929. máj. 24. Bajcsy-Zsilinszky levelezése. MTA BTK TTI Könyvtár.

harmadik nekifutásra kapott engedélyt barátjának testvérétől, Kozma György főszolgabírótól.¹¹² Egy vidéki lap tudósítása szerint „azért tették a zászlóbontást Tarpára, hogy a párt kuruc tradíciói mellett vallomást tegyenek. A zászlóbontáson [...] Bereg, Szatmár és Szabolcs vármegyék képviseltették magukat. A bihari szervezetek s a budapesti munkásság küldöttsége is eljött. A párt programját Bajcsy-Zsilinszky Endre ismertette a hatalmas tömeg előtt. Elkísérték és főszó-laltak: Ajtay József dr., a »Magyarság« főmunkatársa, Kádár Lehel, a »Reggeli Újság« főszerkesztője, Demjén István, Féja Géza, Makay János, a bihari kisgazdamozgalom egyik vezére, Szeder János, Lób István és Illésy Gábor, a beregi pártmozgalom vezetője” is.¹¹³ Ezek után, 1931. január végén megtartották az első országos pártértekezletet,¹¹⁴ vagyis immáron egyértelműen a saját párt felépítése és a pártideológia propagálása került előtérbe, nem ódzkodva egyben a rivális alakulat éles kritikálásától,¹¹⁵ sőt megszűnésének vizionálásától sem.¹¹⁶

Talpassy szerint „a pártalapítás híre magasra szökkent az előfizetők száma”, amit ugyanakkor megkérdőjelezni látszik, hogy 1930 novemberében 50 fillérről 20 fillérré szállították le az immáron bővített formában megjelenő *Előörs* árát.¹¹⁷ 1931-ben az eleinte tördelési gondokkal küzdő, 1930 nyarán újabb nyomdaváltáson átesett¹¹⁸ újság többhasábos címlappal, képekkel és egyre több reklámmal került az olvasók elé. Az igényesebb megjelenés és a szélesebb körű terjesztés áldozatait a hosszabb távú célok miatt vállalta a lapvezér, hiszen 1930. november 1-jétől az *Előörs* a nagy reményekkel megalapított Nemzeti Radikális Párt hivatalos lapja lett,¹¹⁹ a szerkesztőség pedig „új, minden igényt kielégítő” otthonra lelt a Semmelweis utcában, ami egyben a pártközpontnak is otthont adott.¹²⁰ Ezzel együtt a pártélet nem volt problémáktól mentes. A Bajcsy-Zsilinszkyért egyébként több évtized távlatából is rajongó Talpassy szerint „mi, a szerkesztőség körül

¹¹² *Sebestény S.*: Honfoglaló útra i. m. 110–111. Vö. *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Tarpai zászlóbontás. *Előörs*, 1930. december 27. 2.

¹¹³ Tarpai zászlóbontás. Esztergom és Vidéke, 1931. január 22. 3.

¹¹⁴ Vö. A Nemzeti Radikális Párt első országos értekezlete. *Előörs*, 1931. január 25. 2–3.

¹¹⁵ „Mi vagyunk az egyetlen kisgazdapárt”, bár nem „cégérkednek” a névvel – fogalmaztak. Uo. Egy hónappal később „minimalistának” és demagógnak nevezték Gaálék programját. Gaal Gasztonék és a Nemzeti Radikális Párt. *Vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre* határozott válasza a független kisgazdák programjára. *Előörs*, 1931. február 22. 3–4.

¹¹⁶ *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre*: A „független” Kisgazdamozgalom vége. *Előörs*, 1931. május 31. 1.

¹¹⁷ Idézet: *Talpassy T.*: A reggel i. m. 20.

¹¹⁸ Lásd Bajcsy-Zsilinszky levelét Csizmadia Lajoshoz (1930. jún. 6.). Közli *Vida I.*: Bajcsy-Zsilinszky Endre i. m. 303.

¹¹⁹ Új köntösben – régi célokért. *Előörs*, 1930. november 1. 1. Kiss József szerint Eckhardt Tibor cikkei mellett anyagilag is támogatta az *Előörs* megjelenését. *Kiss József*: Fajvédelemről a nemzeti demokráciáig: Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai tervei a trianoni Magyarország megújulására (1918–1932). Doktori (PhD) értekezés. DE BTK. 2007. 141.

¹²⁰ *Talpassy T.*: Betöltötte hivatását i. m. 26.

lebzselők, a budai Bethlen-udvart, ahol Zsilinszky lakott, magunk között csak »fent«-nek neveztük. A »fent« itt elzárkózottságot jelentett, ami abban fejeződött ki, hogy Zsilinszky nem járt »le« közénk. Mint egy fellegrvárban, úgy »trónolt« az Attila körúti Bethlen-udvarban. A pártélet hétköznapija nem érdekelték, »plebs«-ként kezelt bennünket, akiket bábuként tologathat.”¹²¹ A „mezei had” prominensének ítéletét Kozma Miklós is megerősítette őszinte hangvételű levelében: „én Téged egy nagy sasnak tartalak, aki magas kősziklákon él, oda Téged a madarak tömege nem követ, mert nem tud és nem is akar. Te viszont nem szállsz le hozzánk, vagy ha leszállsz, nem tudsz közöttük élni.” A „szegedi” bajtárs éppen ezért alkalmatlannak tartotta barátját a pártvezéri pozícióra.¹²²

A pártideológia

A többéves előkészület után 1930 novemberében megalapított Nemzeti Radikális Párt értékeléséhez segítségünkre lehet a 170 oldalas – egy pártprogram keretein túlmutató – ideológiai programkönyv.¹²³ Ez az írás egyszerre vetette el a meghaladottnak vélt kapitalizmust és szocializmust, hogy helyettük a középosztályra, a parasztságra és a munkásságra épített, de a megreformált középosztály által vezetett és hangsúlyosan nemzeti alapokon nyugvó új gazdasági rendet ajánlja. Bajcsy-Zsilinszky szerint az eltérő érdekek áthidalását „osztályszövetségek” lettek volna hivatottak szolgálni, melyeket a szerző a fasiszta Olaszország korporációs berendezkedéséről mintázott. Az elképzelt új rendben a különböző érdekképviseletek alkották volna az országgyűlés egyik házát, míg a népképviseleti kamara a másikat. Ez a rendszer és az általános titkos választójog biztosította volna a program szerint a demokratikus alapú törvényhozást, de a decentralizálandó közigazgatás is nagyobb önálló hatáskört kapott volna a tervezet szerint. Az ország államformája gyanánt az alkotmányos nemzeti királyságot jelölte meg a szerző, aki – a klebelsbergi, konzervatív alapállású neonacionalizmussal¹²⁴ szembehelyezkedve – radikális nacionalizmusként határozta meg ideológiáját. A gazdasági elképzések tengelyébe egy valóban radikális földreform nagyszabású telepítéssel kiegészült terve került. Bajcsy-Zsilinszky tervezetében 500 és 2000 hold közt maximálta volna a birtoktulajdont, az ezeken felüli területeket pedig 6–10 holdas

¹²¹ *Uő*: A reggel i. m. 23.

¹²² 1930. nov. 21-én kelt levél. Bajcsy-Zsilinszky levelezése. MTA BTK TTI Könyvtár. Kozma kemény szavait („te nem vagy organizátor”), a fiatalabb Zsilinszky testvér már évekkel korábban bátyja fejéhez vágta („az agitációs munka nem a Te kenyered”). Dátum nélkül. Uo.

¹²³ *vitéz Bajcsy-Zsilinszky E.*: Nemzeti radikalizmus i. m.

¹²⁴ *Vö. Ujváry Gábor*: „Egy európai formátumú államférfi”. Klebelsberg Kuno (1875–1932). Pécs–Bp. 2014. 160–171.

kisparcellákban juttatta volna a jogosultak (elsősorban mezőgazdasági nincstelenek és törpebirtokosok) számára. Ugyanakkor a középbirtokok megóvását is célul tűzte ki a tervezet.

A nemzeti radikálisok gazdaságpolitikája alapvetően munkavállaló-párti volt az úgynevezett „bankokráciával” szemben, támogatta a kisipart, valamint a kereskedelem magyarosítását, vagyis „zsidótlanítását”. Ugyanezek a szempontok domináltak a kultúrpolitikánál is, ahol a „magyar művelődés magyar fajban és földben gyökeredző”¹²⁵ eredetiségét és korszerűségét hangsúlyozta az irat. A külpolitikai célkitűzés Bajcsy-Zsilinszky számára 1918-tól egészen Sopronkőhidáig változatlan maradt: „Minden igazi magyar nemzeti külpolitika végső célja a történelmi Magyarország helyreállítása és a magyar nemzet dunavölgyi világtörténelmi szerepének visszavívása és biztosítása”.¹²⁶ Ehhez a fő szövetségest Olaszországban látta, a legnagyobb veszélyt pedig Magyarországra nézve szerinte Németország jelentette. A könyv szerint a dunai népek életének újjászervezése – történelmi és faji okokból kifolyólag – egy új, népből felfrissült magyar elit feladata, vagyis fajvédelem, politikai-társadalmi reformok és birodalmi gondolat nemcsak összefüggtek, de egymást erősítették Bajcsy-Zsilinszkynek a magyarság vélt ősi képességeire építő modernizációs tervében.¹²⁷

A terv regionális kontextusát illetően megállapítható, hogy az „antimodernista modernizáció” paradoxona, vagyis az ősi mintából való megújulás kívánalma meglehetősen általános elképzelés volt a két világháború közti Kelet- és Közép-Európában.¹²⁸ A nyugathoz való felzárkózás vágyalmát Spengler, Ortega, Orwell vagy Huxley modernitáskritikája is hűtötte, értelemszerűen jóval szűkebb körben. Ebből a látószögből az Adam Smith nevével fémjelzett szabadversenyos kapitalizmus ugyanúgy élehetlen világot kínált, mint a dogmatikusnak tartott marxi vízió. „A marxizmus ellen azért küzdök, mert az álló rendet gépmechanizmussá akarja süllyeszteni” – fogalmazott Németh László *Marxizmus és szocializmus* című írásában 1934-ben,¹²⁹ hasonlóan Bajcsy-Zsilinszkyhez, aki konzervatív gyökereiből fakadóan

¹²⁵ *vitéz Bajcsy-Zsilinszky E.*: Nemzeti radikalizmus i. m. 111.

¹²⁶ Uo. 140. Az NRP választásokra készített programja négy külpolitikai vezérelvet különböztetett meg. Az első „kiinduló pont: Csonkamagyarországnak és a csonka nemzetnek belső megerősítése. A végső cél: a történelmi Magyarország visszaállítása.” A harmadik vezérelv „a dunai népek természetes és lehetőségig érvényesítendő szolidaritása”, a negyedik pedig a magyar–olasz barátság. Mit akar a Nemzeti Radikális Párt? A Nemzeti Radikális Párt teljes programjának kivonata. Bp. 1930. 7–8.

¹²⁷ *Bartha Á.*: „Organikus rend” i. m.

¹²⁸ *Vö. Trencsényi Balázs*: A nép lelke: Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában. Bp. 2011.

¹²⁹ *Németh László*: Marxizmus és szocializmus. É. n. [1934]. In: *Uő*: A minőség forradalma – Kisebbségben. Politikai és irodalmi beszédek, tanulmányok, vitairatok. Bp. 2014. 559–566. *Vö. Bartha Ákos*: Bal vagy jobb? Németh László minőségyszocializmusa és Bajcsy-Zsilinszky Endre nemzeti radikalizmusa. Forrás 49. (2017) 2. sz. 40–58.

fiatalkorától egészen haláláig irtózott a „mechanikus” rendszerektől.¹³⁰ 1930-as pártprogramja szerint a cél „visszaadni az embernek a maga emberi szabadságát, méltóságát, egyéniségét, büszke szárnyait, letaszítani bitorolt trónusáról a Gépet, a gép urává avatni ismét a diadalmas szárnyas Embert”.¹³¹ (Az egyén – jóllehet, nem öncélú – önmegvalósítása, például az értelmes munka, minőségi élet klasszikus liberális igény, ami természetesen nem zárja ki a gazdasági liberalizmustól való elhatárolódást.)

A program eklektikusságát a sajtóvisszhang is kiemelte. A hivatalos szociológia nevében Szombatfalvy György értékelte a könyvet a *Társadalomtudomány* hasábjain, dicsérve a „kivételesen rokonszenves fiatal politikus” idealizmusát és fanatizmusát. A szerző előrebocsátotta, hogy mivel „a munka a magyar fajszeretet és cselekvő hazafiság szép himnusza”, így „szinte kegyetlenség” a „szociológus szemével és kritikájával olvasni” a tervezetet. Mégis kísérletet tett erre, megállapítva, hogy „az egész program több lelkes jó szándékról tanúskodik, mint elmélyedésről”. Szombatfalvy elítélte a fasiszta és szocialista mozgalmak példájából eredeztetett „mértéktelen szervezkedés” racionalizmusát és optimizmusát, egyben sajtóságnak tartotta, hogy a radikális jelzővel a saját lelkiületétől távol álló oktobristák „dicstelen” zászlója „után nyúl” a programadó. A társadalomtudós rámutatott, hogy a „fasiszta szervezeti elveit sajtóságnak tartotta, hogy a „magyar tradicionális” és „éppen így hánykolódik a centralizmus és az autonomizmus gondolatkörei között is”. Vélhetően igen fájhatott Bajcsy-Zsilinszkynek, hogy földreformtervét bírálója mechanikus földosztásnak tekintette és nem is jósolt nagy politikai sikert az egyébként „tanulságos és kellemes olvasmány”-nak. Mint fogalmazott, „a mi politikai életünkben a programból induló pártmozgalom úgyszólván ismeretlen”, ezért „pártmozgalomra alig van kilátása” a szerzőnek, jóllehet „politikai elveit a magyar értelmiség fiatalabb nemzedékében sokan vallják vagy nézik rokonszenvvel”.¹³²

A *8 Órai Ujság* Bajcsy-Zsilinszky mellett Budavári Lászlót tartotta az NRP vezérének, megjegyezve, hogy „a tagok a kilépett ébredőkből rekrutálódtak, akik remélik, hogy a fővárosi választásokon a fajvédő eszmének híveket tudnak

¹³⁰ „Ha az állam valóban organizmus, akkor a radikális operációs tervek nem vezethetnek jó eredményre.” *Zsilinszky Endre: Destruktivizmus és konzervativizmus*. Budapesti Hirlap, 1912. július 27. A „mechanikus” demokráciákról és államokról vallott kései nézeteihez lásd *Bajcsy-Zsilinszky, Andrew: Transsylvania. Past and future*. Geneva 1944. és *Uő: Die Minderheitsfrage und die innere Föderalisierung Ungarns*. OSZK Kt. 28. fond. 12. (1944)

¹³¹ A mondat folytatásában nem maradnak el a jellegzetes nemzetkarakterológiai fejtegetések sem: „ebben a szentséges nagy célban találkozik a magyarság remek eredetisége, szabadságra, nagyvonalú életre teremtett ereje s a vágya, akarata, harci készsége egy emberibb élet után – az emberiséggel.” *vitéz Bajcsy-Zsilinszky E.: Nemzeti radikalizmus i. m. 13.*

¹³² *Szombatfalvy György: V. Bajcsy-Zsilinszky Endre: Nemzeti radikalizmus. Társadalomtudomány 11. (1931) 5–6. sz. 290–292.* A nemzeti radikalizmusról a reformkonzervatív Weis István is megemlékezett röviden, „igen érdekes és egyéni kísérletnek” minősítve az írást. *Weis István: Hova? A magyar jövő útja*. Bp. 1931. 6–7.

toborozni.”¹³³ A pártprogramról írt recenzió névtelen szerzője ugyanakkor elismeréssel állapította meg, hogy Bajcsy-Zsilinszky „komoly elmélyedéssel mutat rá a magyarság sorsproblémáinak különböző változásaira. Programját gazdasági, szociális és kulturális szempontból világítja meg és mindenütt vezető elvként tűzi ki a nemzeti demokráciát, valamint a faji öröknek fejlesztését és érvényre juttatását. Gyakorlati megoldási tervei között sok olyan van, amelyet már eddig is számosan vallottak, de még soha senki e célkitűzéseket radikálisoknak nem minősítette.”¹³⁴

Csetényi József – vagyis az egyik „bölc” – elismerő hangvételű beszámolójában szintén kiemelte, hogy „a radikalizmus Zsilinszknél nem jelenti a gyökeres szakítást a múlttal. A folyamatosság és a történeti fejlődés talaján áll”, noha a cikk szerzője hozzátette, hogy az „egyik legfontosabb követelése” „a radikális földreform”. Arra a kérdésre, hogy „liberális vagy antiliberális-e Zsilinszky programja [...] csak azt felelhetjük, hogy egyik sem. Elfogadja a kétkamarás parlamentet, amely liberális alkotás az egész világon és az önkormányzatot, amely a szabadelvűeknek volt legfontosabb követelménye. Ez a program nem antiliberális, hanem nevezhetnénk ezzel a szóval: neoliborális, mert elfogadja a szabadelvűség egészséges alap gondolatait, azokat a nemzeti célokhoz és követelményekhez alkalmazza” – értékelt a *Pesti Hírlap* állandó munkatársa.¹³⁵

A kommunista *Korunk* merőben más következtetésre jutott: „Az »Előőr« főszerkesztője Bajcsy-Zsilinszky Endre »Nemzeti radikalizmus« címmel könyvet adott ki, amelyben részletesen kifejti a magyar fasizmus programját” – írta Haraszti Sándor. „A különböző árnyalatú fasiszta csoportok közt kétségtelenül az Előőr-különítmény a legkövetkezetesebb, legtisztább, legfejlettebb ideológiájú. A magyar fasizmus élcsapata, amely nyíltan tartja a rokonságot olasz testvérével, Mussolinékkal.” Elemzése végén a szerző leszögezte, hogy „a magyar fasizmusnak, mint a külföldi fasizmusoknak általában, kettős szerepe van: egyrészt belül, az osztályharc fronton, a polgári osztályuralom ellen fellépő forradalmi erőket igyekeznek széttörni (sőt letörni!) és megbontani, másrészt ügyes manőverrel a belső elégedetlenséget próbálja mobilizálni a háborús hangulat kimélyítésére. Mindkét feladattal az uralkodó burzsoázia konkrét [...] érdekeit szolgálja, a kapitalizmust segíti, természetesen a városi proletárság és falusi szegénység ellen [...]. Abban a formában, ahogy Zsilinszky programja könyvben megjelent, a fasiszta káté ezt a kettős szerepet leplezi, elrejtja azok mögé az antikapitalista frázisok mögé, amelyek részint a parasztság, részint az intelligencia, részint a kispolgárság »Lelki előkészítését« szolgálja.”

¹³³ Október első felében kitűzik a fővárosi választások végleges időpontját. 8 Órai Ujság, 1930. szeptember 30. 3.

¹³⁴ Nemzeti radikalizmus. 8 Órai Ujság, 1930. december 30. 6.

¹³⁵ *B-a-l.*: Nemzeti radikalizmus. Pesti Hírlap, 1931. január 9. 9.

Haraszi szerint „Zsilinszky is, Hitler is a proletárság ellen toboroz erőket, a szociális átalakulás ellen készül föl szervezeti és szellemi fegyverekkel”.¹³⁶

A kormány közeli GYOSZ igazgatója az Ady-vita után ismét megszólalt Bajcsy-Zsilinszkyvel kapcsolatban, méghozzá megint a *Nyugat* hasábjain.¹³⁷ Fenyő Miksa a könyv egységességét és a szerző „prédikátori meggyőződését” méltatta, megjegyezve ugyanakkor, hogy a „meggyőződésnek lendítő ereje” a programot „utópiává változtatja”. Fenyő – Szombatfalvyhoz hasonlóan – hangsúlyozta, hogy a tervezet „egy magasabb rendű, egy összefogóbb programot fog jelenteni, mint a legtöbbje azoknak a programoknak, amelyekkel jelöltjeink [...] ebbe a választási kampányba belefognak bocsátkozni”. Szombatfalvytól eltérően azonban „kampányképes”-nek tartotta a programot, sőt – meglepő módon – elismerően szólt „tőkeellenességéről”, noha az ipart támadó és a magyarság egyedülálló képességeit fejtegető részekkel vitatkozott. Fenyő szerint a szerzőnek „szívügye a „birtokpolitika”, vagyis az az „archimedesi pont, amelyből az országot a mai viszonyokból ki tudná emelni”. Végezetül azt is javára írta, hogy „a magyar írók közösségéből senkit sem akar kizárni”.¹³⁸

Ha néhány évvel később született volna a fenti értékelés, az utolsó mondatot Németh Lászlóra való utalásként is érthetnénk. Ráadásul a *Kisebbségben* szerzője kétszer is papírra vetette gondolatait a nemzeti radikalizmusról. „Én ezt a pártot nemcsak a Bajcsy-Zsilinszky Endre programkönyvéből ismerem s nem csak Féja Géza irodalmi izgatásából” – kezdte 1934-es cikkét Németh. „Ismerem abból az időből, amikor még meg sem született, ifjúsági mozgalmakból, egy elméletileg szervezetlen, fajvédelem és kommunizmus közt hanyódó tömeg kapkodásaiból. A »sülvölvények« mozgalma volt ez, ahogy a marxisták mondják, a magyar narodnyikoké, akik ösztöneikhez sehogy sem találták meg a pontos fogalmazást. [...] A párt két vezetője, Zsilinszky és Féja, minden heroizmusuk ellenére két iskolapéldája a mi magyar betegségünknek. Egyikükben a középnemesi, magnakartás délibáb táncol, másikuk előtt a paraszttitológia” – tette hozzá, egyben értékelve is a párt lehetőségeit: „a nemzeti radikalizmusnak, úgy hiszem az a legnagyobb érdeme, hogy [...] helyes politikai közérzetet alakít ki.” Az író az óvatos közösségvállalást sem tagadta meg elemzésében, mivel „amint a Tanú első évfolyamát a Zsilinszky programjával

¹³⁶ *Haraszi Sándor*: A magyar fasizmus programja. Korunk 6. (1931) 3. sz. 170–175. Vigh Károly sajtószemléjében e cikkből azt tartotta fontosnak kiemelni, hogy „Haraszi Sándor a Korunk 1931. évfolyamának 2. számában az akkori idők szektás-dogmatikus nézőpontjából tekint az NRP agrár-programjára, hiszen a kommunisták a parasztság felső rétegét osztályellenségnek tekintették.” *Vigh K.*: Bajcsy-Zsilinszky i. m. 125.

¹³⁷ Ehhez némi odahatás is kellett: „(...) ripakodj már rá az öreg Gyosz Maxira, hogy írja meg könyvemről a régen ígért kritikát.” Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Móríc Zsigmondnak. 1931. febr. 19. RETÖRKI Archívum.

¹³⁸ Az *Előrs* reakciója Fenyő „nem rosszindulatú” és „tárgyilagosságra törekvő” írására: A Nemzeti Radikalizmus a magyar sajtóban. Vitánk Fenyő Miksával. *Előrs*, 1931. április 5. 10–11.

hasonlítgatom, az alapelvekben nem látok áthidalhatatlan különbséget”.¹³⁹ Németh 1943-as önéletrajzi írásában (*Magam helyett*) visszatért a nemzeti radikalizmusra és körülményeire. „Ha eredményesen akarunk politizálni” – fogalmazott – „pártot kell csinálnunk [...]. Ilyen párt és ilyen szerv azonban nem volt; vagy ami volt: a Zsilinszky Nemzeti Radikális Pártja s a *Szabadság* című hetilap nem sokkal biztatott.” Az NRP programkönyvében szerinte „a fasizmus egyezkedett [...] a marxizmussal, s mindenik Verbőczivel. A legerősebb Szabó Dezső nyoma volt benn, s Szabó Dezső pártprogrammá tételezve mégiscsak többet ígért a meglevőknél. Az aggasztó itt is a féjizmus volt: több gőz, mint meggondolás”¹⁴⁰ – tette hozzá Németh.

Nem volt kíméletes Nógrády Zoltán sem, aki a *Magyar Kultúra* hasábjain fejtette ki véleményét. Nógrády számon kérte a mű modorosságait, valamint a szerző túlzott önbizalmát. Véleménye szerint a könyvet „rapszodikus, tört és bizonyítatlan” ítéletei miatt nem is lehet recenzálni. Mint írta, Bajcsy-Zsilinszky műve „furcsa, egyenetlen könyv, melyben nemes, zseniális eszmefelvillanások mellett hihetetlen naivságok zsúfolódnak össze. Olyan, mintegy vásári kirakodó, ahol a pléhfütyülőtől az ékszerig minden kapható. Néha lángol, mint egy fényes vezércikk, máskor a leggroteszkebb kroki színvonala alá süllyed. Egy álmodozó lázas írása, egy nagyon becsületes, de nagyon furcsa ember hangos kuruckodása. Jaj volna a magyar nemzetnek, ha csak egy pillanatra is ilyen holdkoros, zűrzavaros irányításra bízna a sorsát.”¹⁴¹ – fogalmazott Bangha Béla lapjának szerzője.¹⁴²

Bal vagy jobb?

Az ideológiai háttérrel és annak politikai koordinátaival kapcsolatban a programon és a recepción túl célszerű a megjelentetett anyagok mögé is pillantást vetni. Ehhez esetünkben jó lehetőséget biztosít Bajcsy-Zsilinszky kiterjedt levelezése. 1929 őszén az alábbiakat rögzítette egy igen barátságos hangvételű levélben: „a világnézeti különbségek is igen sokszor csak látszatok: »jobb« és »bal« sokszor csak szó, kétes értelmű terminológia, esetleg csak helyzet, vagy ugyanannak a dolognak más oldalról való megvilágítása.” Bajcsy-Zsilinszky bábeli zűrzavart emleget bal- és jobboldal között, mert „az édes magyar nyelvnek szinte minden szava más és más jelentésű és jelentőségű közöttünk. Ezért nem ismerjük és nem

¹³⁹ Németh László: Nemzeti Radikalizmus [1934]. In: *Uő: A minőség forradalma* i. m. 554.

¹⁴⁰ *Uő: Magam helyett. Tanulmányok az életemből* [1943]. Bp. 2011. 398–399.

¹⁴¹ *Nógrády Zoltán*: Bajcsy-Zsilinszky Endre: Nemzeti radikalizmus. Bpest, Stádium 1930. Magyar Kultúra 18. (1931) 10. sz. 476.

¹⁴² Bangha néhány évvel korábban tisztelettel beszélt Bajcsy-Zsilinszky személyéről és a felekezeti kérdésben tanúsított önmérsékletéről, ugyanakkor kritizálta „pánprotestáns” szemléletét. Vö. *Bangha Béla*: Magyar probléma és vallási béke. Zsilinszky Endre badacsonyi párbeszéde. Magyar Kultúra 15. (1928) 20. sz. 326–332.

is értjük egymást, pedig bizonyos vagyok benne, hogy sokkal többen gondolunk és akarunk egyet, mint képzeljük.”¹⁴³ A fenti sorok címzettje a jobboldali elhajlásal nehezen vádolható Földessy Gyula volt.¹⁴⁴

Bajcsy-Zsilinszky ugyanakkor más nyelvet használt „szegedi” barátaival, például Kozma Miklóssal, akivel a pártalapítás esélyeit is hosszasan latolgatták. 1930. október 13-án kelt levelében például az alábbiakról értesítette Kozmát: „kidolgoztam egy szerintem nemcsak a mának, sőt legkevésbé a mának, hanem a következő évtizedeknek szóló pártprogramot, mely radikális ott ahol kell, és konzervatív ahol van és érdemes mit konzerválni”. Az MTI-elnök november 17-i válasza szerint ugyanakkor csak „a többi jobboldali párt kilátásait” rontaná az alakulat. Ellenvetéseire nem maradt el Bajcsy-Zsilinszky replikája: „a sűrűsödő baloldali veszedelmekkel szemben egy állóképesebb, magyarabb, és radikálisabb pártra van szükség [...], hogy a kormányrendszernek nemzeti jellege megmentessék [...]. Egy művet írtam, melyhez fogható, a magyar sorskérdésekről átfogóbbat nem írtak magyar nyelven Zrínyi Áfiuma óta” – tette hozzá már másnap. A levelezésben tehát mindkét Szegedről induló ellenforradalmár a jobboldal (Bajcsy-Zsilinszky-nél: nemzeti „kormányrendszer”) körébe sorolta a megalakulni készülő Nemzeti Radikális Pártot, ami nem tekinthető pusztán nosztalgiaának vagy illedelmességnek, sem a konfliktusoktól sohasem ózdkodó Bajcsy-Zsilinszky, sem a vele meglepően őszinte Kozma részéről.¹⁴⁵ Hasonlóképpen vélekedett az osztrák Neues Wiener Abendblatt zszurnalisztája is, aki kiemelve az új alakulat marxizmus- és kapitalizmusellenességét, egyenesen úgy fogalmazott, hogy „az új párt, úgy tűnik, a Hitler-mozgalom hatása alatt áll”.¹⁴⁶ Beszédes továbbá, hogy Bajcsy-Zsilinszky az *Előörs* bemutatkozó számában a kormány politikáját balra engedékenynek, jobbra erőszakosnak nevezte, holott ennek fordítva kellene lennie szerinte.¹⁴⁷

Bár két eltérő habitust és politikusi karaktert figyelhetünk meg a fent részletezett levélváltásban (a „programorientált” Bajcsy-Zsilinszkyt és a „hivatalorientált” Kozmát¹⁴⁸), a diskurzus a személyeken túlmutatóan is érdekes. A két háború közti Magyarországon a különböző ellenzéki ideológiák közeledését, vagy legalábbis a köztük létrehozandó érdemi párbeszédet kölcsönös gyanakvás nehezítette, amely főként a nyugati országokénál élesebb, szociokulturális alapozású, a

¹⁴³ Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Földessy Gyulához. Bp. 1929. okt. 24. RETÖRKI Archivum.

¹⁴⁴ *Németh L.*: Magam helyett i. m. 398. Földessy a harmincas évek elején aztán az NRP-hez kötődő ifjúsági szervezet, a Márciusi Fialatok irodalmi szemináriumát is vezette. *Sebestény Sándor*: Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártja 1933–1936. Bp. 1988. 97.

¹⁴⁵ Kozma Miklós Bajcsy-Zsilinszky Endrének. 1930. nov. 21. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) Kozma Miklós iratanyaga. K 429 14. cs.

¹⁴⁶ Eine neue Nationalistenpartei in Ungarn. Neues Wiener Abendblatt, 1931. január 23. 2.

¹⁴⁷ *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre*: *Előörs*, 1928. március 15. 1–4.

¹⁴⁸ E két politikustípushoz lásd *Enyedi Zsolt – Körösi András*: Pártok és pártrendszerek. Bp. 2004. 23–24.

századelőig és mindenekelőtt 1919-ig visszanyúló ellentétekből fakadt. A harmincas évek Magyarországnán ráadásul az alapvető kategóriákat sem volt mindig könnyű azonosítani. Példa gyanánt említhetőek az eredendően radikális jobboldali bajtársi szövetségek – bennük jó néhány baloldali, sőt kifejezetten kommunista meggyőződésű fiatallal (illetve a népi meggyőződésű turulisták külön frakciójával).¹⁴⁹ De Németh László is a Turul Szövetség debreceni kerületének lapjában, az *Új Vetés*-ben jelentette meg 1933-ban radikális változások szükségességét hirdető, programadó írását, a *Debreceni Kátét*.¹⁵⁰ Ezt a fajta ideológiai szinkretizmust Féja Géza 1965-ben így vonatkoztatta Bajcsy-Zsilinszky egykor általa szerkesztett lapjára: „ha az Előörs számaint lapozgatjuk, nem lehet kétségünk afelől, hogy a jobb- s baloldal keveredett hasábjain”.¹⁵¹ 1931-ben azonban Bajcsy-Zsilinszky a „nacionalista világmozgalom”-ban pozícionálta pártját, elismerve: „hiába is tagadnók, ennek az új magyar nacionalista mozgalomnak vannak érintkezési pontjai az olasz fasiszta, a török kemalista s talán még a német nemzeti szocialista mozgalommal is.” Ám „az én egész rendszerem az ősi nemzeti önkormányzat modern formák között való megvalósítása, mely elutasítja a merev fasiszta hierarchiát éppúgy, mint az egyoldalú érdekképviseleti rendszert és törvényhozást”¹⁵² – tette hozzá. A korabeli megnyilatkozásokat vizsgálva leszögezhető: Bajcsy-Zsilinszky magántulajdon-párti – radikális retorikájú – kapitalizmuskritikája főképp nem az általa egyébként jól ismert baloldali ideológiákból merített,¹⁵³ hanem a korabeli Magyarország keresztény-nemzeti konzervativizmusából.¹⁵⁴ Emellett a nemcsak parlamentáris, de társadalmi reformokat is hirdető keresztényszociális politika,¹⁵⁵ valamint a korabeli olasz fasizmus is hatott rá.¹⁵⁶

A fogalom sokrétű használata miatt szólni kell Bajcsy-Zsilinszky fasizmus iránti szimpátiájáról is, ami az ő esetében Mussolini mozgalmára és diktatórikus pártállamára értendő. Vonzalmával nem volt egyedül saját korában, hiszen az olasz fasiszta

¹⁴⁹ Vö. *Kerepeszki Róbert*: A Turul Szövetség 1919–1945. Egyetemi ifjúság és jobboldali radikalizmus a Horthy-korszakban. Máriabesnyő 2012.

¹⁵⁰ *Németh László*: Debreceni Káté. *Új Vetés* (1933) 3. sz. 1–2.

¹⁵¹ *Féja G.*: Szabadcsapat i. m. 217.

¹⁵² *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: A jövő feladatairól. Előörs, 1931. január 3. 3.

¹⁵³ Zsilinszky olvasta Marxot, Lenint és Bebelt, de forgatta Mussolinit is. *Vigh K.*: Bajcsy-Zsilinszky i. m. 271.

¹⁵⁴ Ehhez lásd A magyar jobboldali hagyomány. Szerk. Romsics Ignác. Bp. 2009.

¹⁵⁵ Vö. *Gergely Jenő*: A keresztény szindikalizmus története a XIX–XX. században. Bp. 2007. és *Szalai Miklós*: Újrendiség és korporativizmus a magyar politikai gondolkodásban (1931–1944). *Múltunk* 47 (2002) 1. sz. 52–105. Ezt a gondolatvilágot Bajcsy-Zsilinszky patrónusa sem vetette meg, mivel a „bethleni konszolidáció második szakaszában a belpolitikai harcok enyhülése lehetőséget nyújtott Vass Józsefnek arra, hogy egy átfogó – a Rerum novarum szellemében fogant – keresztényszociális színezetű szociálpolitika megvalósítására tegyen kísérletet.” *Timár L.*: A bethleni konszolidáció i. m. 71.

¹⁵⁶ Egy nagy vitákat kiváltó szerző szerint „a fasizmus olyan antimarxizmus, amely az ellenfelet egy radikálisan ellentétes, vele mégis szomszédos ideológiával és csaknem azonos, mégis jellegzetesen átforgalmazott módszerekkel megsemmisíteni igyekszik, de mindig a nemzeti önfenntartás és autonómia szétértékelésén belül.” *Ernst Nolte*: A fasizmus korszaka. Bp. 2003. 55.

állam jelentős népszerűségnek örvendett Európában¹⁵⁷ és még az általa sokat kritizált Klebelsberg Kuno hidegkúti villájának fogadószobájában is ott lógott az olasz diktátor arcképe.¹⁵⁸ Zsilinszky kezdeti, szinte kritikátlan rajongása a későbbiek folyamán finomodott,¹⁵⁹ így 1925-ben már kijelentette, hogy „a magyar nemzet nem utánozhatja a fasizmust, mert a magyar nemzet vérmérséklete más, mint az olasz nemzeté, de a magyarok sokat tanulhatnak Mussolinitól”.¹⁶⁰ Ennek ellenére vallotta, hogy „a fasizmusra szükség van, mert a fasizmus elsősorban nemzeti fegyelem. A fasizmus jelenti a társadalom hierarchiáját is, jelent a szélsőbaloldallal szemben egy szervesen felépített társadalmat, amelynek gondolatait ők már Szeged óta hangoztatják.”¹⁶¹ Bajcsy-Zsilinszky fenntartásai elsősorban a fasiszta állam etatizmusára vonatkoztak, mivel attól tartott, hogy Klebelsbergék hirtelen jött fasizmuszimpátiája ennyiben, vagyis az államosítás „megmerevülésében” fog kimerülni.¹⁶² Összességében tehát aligha van igaza Haraszi Sándornak, aki szerint „Bajcsy-Zsilinszky könyve elvitathatatlanul a legjobb forrásmunka a fasizmus magyarországi politikai szerepének és programjának megismeréséhez.”¹⁶³ Ehhez sokkal inkább a húszas évek végén alakult Magyar Fascista Munkások Pártjának, illetve a Magyar Fascista Pártnak a programját kellett volna tanulmányoznia.¹⁶⁴ Ám az is igaz, hogy a finom elhatárolódás ellenére a nemzeti radikalizmus elméletére és Bajcsy-Zsilinszky elemzett publicisztikájára jórészt illik Roger Griffin fasizmusdefiníciója. Griffin szerint a fasiszták az önálló organizmusként fel-fogott, kollektív jegyekkel ellátott nemzet végveszélyéből indulnak ki és követelik a nemzet megszabadítását a káros idegenektől. A fasizmus ekképp a nemzet ősi dicső hagyományainak feltámasztásával ígér új organikus rendet.¹⁶⁵

A fent tárgyalt három jobboldali ideológiából (konzervativizmus, keresztényszociális gondolat, fasizmus) Bajcsy-Zsilinszky három közös tartalmat hasznosított: a forradalomellenességet, a gazdasági liberalizmus elvetését és a tradicionális értékek tiszteletét. A keresztényszociális irányzatot és a fasizmust emellett a korporatív társadalom- és állameszme kívánalma is jellemzi, ami szintén alapvető fontosságú nála. Jegyezzük meg azonban a korlátokat is: az evangélikus Bajcsy-Zsilinszky aligha

¹⁵⁷ Vö. Szalai Miklós: Befogadás, értelmezés és kultusz: Mussolini és az olasz fasizmus megítélése a két világháború közötti Magyarországon. *Múltunk* 60. (2015) 4. sz. 50–71. (Szalai érdekes módon nem tárgyalja Bajcsy-Zsilinszkyt.)

¹⁵⁸ *Ujváry G.*: „Egy európai formátumú” i. m. 181.

¹⁵⁹ Részletesen lásd *Bartha Á.*: Fajvédelem vidéken i. m.

¹⁶⁰ A fajvédők táviratban üdvözlik Mussolinit. *Budapesti Hírlap*, 1925. december 4. 3.

¹⁶¹ „A mi politikánknak az a célja, hogy hatalomra jussunk”. *Budapesti Hírlap*, 1926. március 13. 3.

¹⁶² *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Ködfoltok a fasiszta csillagképben. *Előőr*, 1930. április 26. 1–3.

¹⁶³ *Haraszi S.*: A magyar fasizmus programja i. m.

¹⁶⁴ *Paksa Rudolf*: Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója. Bp. 2013. 53–54.

¹⁶⁵ *Roger Griffin*: *The Nature of Fascism*. London–New York. 2003. 26–56. Köszönöm Paksa Rudolfnak, hogy felhívta a figyelmet erre a párhuzamra.

tehetette magáévá a keresztényszociális tanok katolicizmusát és – mint említettük – elvetette a faszizmus túlzott etatizmusát is, míg a szociáldemokrácia szervezettségére 1919 ősze óta mintaként tekintett. Az is tény, hogy a szabadságjogok (például az általános és titkos választói jog) követelése – mely esetében aligha volt független a parlamenten kívüli ellenzékiesség sokkoló élményétől – tipikus baloldali igény, miként a radikális földreform igenlését is ekképp értékelték a Horthy-korszakban. Ám Bajcsy-Zsilinszky vélt „baloldali fordulata” mellett leggyakrabban megfogalmazott érv, vagyis a politikus „antifaszizmusa” több problémát is felvet. Egyrészt, noha az ellenzéki politikus az ország egyik legkérlelhetlenebb náciellenes politikusává vált – méghozzá erős politikai ellenszélben –, a fasiszta Olaszországgal továbbra is szimpatizált. Másrészt az ő esetében nem csupán náciellenességről van szó, mivel – mint láthattuk – a német állam külpolitikai törekvései iránti fenntartásait már több mint öt évvel Hitler hatalomra jutása előtt megfogalmazta. Nem is beszélve arról, hogy sem az antifaszizmus, sem a náciellenesség nem jelent szükségszerűen baloldaliságot.

A „populizmus” mint lehetséges értelmezési keret

A politikatudomány figyelmeztetése szerint a bal- és jobboldali jelzővel kontextustól függetlenül is óvatosan kell bánni. A pártok, mozgalmak inkonzisztensek, vagyis ritkán lehet azonosítani tisztán bal- és jobboldali alakulatokat. Ráadásul léteznek olyan programcélok is, „amelyek közel hozzák a radikális jobboldaliakat és baloldaliakat. A szabadpiac működésével, a nagytőke uralmával, a nemzetközi szervezetek beavatkozó politikájával [...] kapcsolatos kritikájuk például »csak« annyiban különbözik, hogy a magyarázatban a faji vagy az osztályszempontokat hangsúlyozzák-e jobban.”¹⁶⁶ Bajcsy-Zsilinszky az osztályszempontokat mindig is túl partikulárisnak tartotta, ám a tárgyalt korszakban már nem a *faj*, hanem a *nemzet* volt a fő értelmezési kategóriája (melybe integrálta fajvédő elveinek számos elemét).

Segítségünkre lehet, hogy a politikai kategóriák klasszikus horizontális – vagyis bal- és jobboldali – értelmezési kerete mellett létezik egy vertikális leírórendszer is, benne a felülről irányított „elitista” és a tömegekre hivatkozó „populista” politikával. A problémát itt a populizmus/populista kifejezés hétköznapi elhasználódása jelentheti, jóllehet a fogalom kiterjedt szakirodalommal bír.¹⁶⁷ A különböző szemléletű

¹⁶⁶ Enyedi Zs. – Körösiényi A.: Pártok és pártrendszerek i. m. 218.

¹⁶⁷ Pl. Populism. Its Meaning and National Characteristics. Szerk. Ghiță Ionescu – Ernest Gellner. London 1969.; Margaret Canovan: Populism. London 1981.; Gyurácz Ferenc: A „populizmus” külföldi értelmezéseiről. Politikatudományi Szemle 2. (1993) 4. sz. 96–101.; Paul Taggart: Populism. Buckingham and Philadelphia 2000.; John Lukacs: Demokrácia és populizmus. Félelem és gyűlölet. Bp. 2008.; David Reybrouck: A populizmus védelmében. Bp. 2010.; Ernesto Laclau: A populista ész. Bp. 2011.; Kovács Gábor: „A politikai eszmetörténet próteusza: A populizmus”. In: A szabadság felelőssége. Írások Dénes Iván Zoltán 65. születésnapjára. Szerk. Pénzes Ferenc et al. Debrecen 2011. 259–275.;

és ideológiai háttérű szerzők markánsan eltérő definíciókkal dolgoznak, így közös nevezőnek csupán a népcentrikusságot, az egyértelmű ellencsoport szükségességét és a vélt vagy valós krízishelyzetet nevezhetjük meg. Az újabb keletű megközelítések szerint a populizmus nem politikai irányvonal, hanem politikai beszédmód és stílus. Pierre-André Taguieff ekképp különítette el az „identitás-nemzeti populizmust” a „protest-populizmustól”. Az első esetben a hangsúlyok a nemzeti jellegnek vannak, amit „az idegen” veszélyeztet. A protest-populizmus ezzel szemben nem állagvédő, hanem határozottan kritikus, radikálisan elitellenes, erős demokratikus-plebejus töltettel.¹⁶⁸ Alighanem e populizmus-felfogás alapján helyezte Trencsényi Balázs Bajcsy-Zsilinszkyt a regionális etnopolulizmus vonulatába (vagyis az identitás-nemzeti populizmusok közé), noha a nemzeti radikalizmus – legalábbis – nevében viselte a gyökeres változtatás kívánalmát és célul tűzte ki a demokratikus átalakulást is.¹⁶⁹

Mindenképpen perdöntő tehát, mennyire volt valóban radikális a nemzeti radikalizmus. Általános vélekedés szerint a radikalizmus valamilyen negatív szélsőséget takar, holott a szó szerinti jelentés: gyökeres változ(tat)ás.¹⁷⁰ Ilyen értelemben használta a kifejezést Bognár Bulcsu is a népi írók társadalompolitikájára.¹⁷¹ Bajcsy-Zsilinszky programkönyvében így nyilatkozott a kérdésről: „nemzeti radikalizmusnak neveztem el a rendszert, melyet gondolatban fölépítettem, mert úgy érzem, hogy a gyökereiben újjászülető nacionalizmus mellett mai nehéz belső és külső helyzetünkben, évszázadok rettenetes mulasztásai és tíz elfecsérelt drága esztendő után nincsen semmi, amit nagyobb erővel kellene hangsúlyozni, mint a reformok gyökerességét és e politika gyorsított ütemét.”¹⁷²

Természetesen, mint minden politikai retorika esetében, itt is kérdéses a konkrét politikai szándék (esetünkben a változtatni akarás mélysége), valamint figyelembe kell venni a gyakorlati politikához tartozó taktikai játékokat is.¹⁷³ Az újdonsült

Marco D'Eramo: Populism and the New Oligarchy. *New Left Review* 82. (2013) 3. sz. 5–28.; *Paár Ádám*: A populizmus alakváltásai. In: *Népi blog: Az elmúlt évek írásai (2014–2016)*. Szerk. Bartha Ákos – Paár Ádám – Péterfi Gábor. Bp. 2016. 178–179.

¹⁶⁸ *Pierre-André Taguieff*: Political Science Confronts Populism: From a Conceptual Mirage to a Real Problem. *Telos* 103. (1995) Spring. 9–43.

¹⁶⁹ Andrew C. Janos ezekre a jelenségekre egy másik fogalmat, éppen a „nemzeti radikalizmust” használja. Mint minden jó szintézisnek, Janos és Trencsényi munkájának is pozitívuma, hogy nagyobb perspektívában értelmezi a jelenségeket, viszont ilyen látószögből sokkal nehezebben jeleníthetőek meg a finomabb különbségek. Így kerülhetett például előbbinél a „félfasisztának” minősített „nemzeti radikalizmus” paradigmájába Gömbös Gyula és Bajcsy-Zsilinszky Endre, többek között a Lengyel Nemzeti Egyesülés Tábora és a szerb Milan Stojadinović társaságában. *Andrew C. Janos*: Haladás, hanyatlás, hegemónia Kelet-Közép-Európában. Bp. 2003. 200–211.

¹⁷⁰ Erre utal a szó etimológiája is: radikális = gyökeres, alapos. *Tótfalusi István*: Magyar etimológiai nagyszótár. (www.szokincshalo.hu, letöltés 2016. júl. 21.)

¹⁷¹ Vö. *Bognár B.*: A népies irányzat i.m.

¹⁷² *vitéz Bajcsy-Zsilinszky E.*: Nemzeti radikalizmus i. m. 10.

¹⁷³ Ahogyan Kozma írta 1930. okt. 10-én kelt hosszú levelének végén: „véleményem szerint a rendszer csak akkor menthető meg, ha gyökeres személyi és módszerváltozás nagyon rövid időn belül

pártvezér bemutatkozó cikkében a „gyors és gyökeres átalakulás” mellett tette le itt a garast, ám a választások közeledtével puhult a retorika.¹⁷⁴ Jól illusztrálja ezt a fajta tojástáncot Bajcsy-Zsilinszky 1931. május végi cikke, melyben a Kisgazdapártot temetve így fogalmazott: „jóhiszemű, de határozott és komoly, ha nem is gyorsan bekövetkező rendszerváltozást hirdető és előkészítő” ellenzékiesség az ő feladatuk.¹⁷⁵ A Nemzeti Radikális Párt 1931. márciusi értekezletén a kormány földterhermentesítési törvényjavaslatával kapcsolatban igen elismerően nyilatkozott a pártvezér,¹⁷⁶ aki az NRP 1931-es kampányában „szabad mozgás”-t kért Bethlen Istvántól nemzeti alapon álló, hangsúlyosan nem destruktív, „becsületes ellenvélemény”-t képviselő pártja számára.¹⁷⁷ Feltűnő a tarpai zászlóbontás visszafogottsága is: „Kérjük a miniszterelnököt, hogy magához méltó munkatársakkal vegye magát körül. [...] Rendszerváltás csak később jöhet, amikor felnő egy hatalmas nemzeti ellenzék.”¹⁷⁸ Sőt, a parlamentbe 1931-ben visszajutó nemzeti radikális politikus eleinte az országgyűlésben is a „szerves reformok” mellett tett hitet. Megfogalmazása szerint „olyan pillanathoz érkeztünk el, amely rendszerváltozást kíván ugyan, rendszerváltozás után kiáltoz, de a rendszerváltozásnak, sajnos, nincsenek meg a tárgyi alapjai. [...] Én nem kívánok többet a m. kir. kormánytól, mint azt, hogy azoknak a pártoknak, azoknak a mozgalmaknak, amelyek itt jót akarnak, amelyek másképp akarják megoldani ezeket az elmulasztott problémákat, ezeket a nagy szervezési reformokat [...] az ellenzéknek ezt a kibontakozását ne akadályozza.”¹⁷⁹

Nem meglepő, hogy a tiszteletteljes hangnem azonnal maliciózus visszhangot váltott ki a baloldalon: „A kormánytól a szabad mozgás és szervezkedés jogát kéri Bajcsy-Zsilinszky. Ezt Bethlenék minden bizonnyal megadják neki, mert abból a programból, amelyet az értekezleten kifejtett, kiderül, hogy az egész »nemzeti« és »radikális« pártalakításnak más rendeltetése nincs, mint az, hogy a jelenlegi politikai és gazdasági helyzet miatt bekövetkezett elégületlenséget és elkeseredést a kormánynak kedves és hasznos mederbe terelje. Nem hirdet rendszerváltozást, tanulmányozni akarja a helyzetet, és így tovább: ez Zsilinszkyék »nemzeti« és »radikális« programja”¹⁸⁰ – fogalmazott a *Népszava*, még a választások előtt.

---

bekövetkezik. Ha ezt kihúzzák, akkor túlbillen a dolog és abban, ami következik, sem Neked, sem nekem részünk már nem lehet.” – így Kozma rendszermentő radikalizmusa. Bajcsy-Zsilinszky levelezése. MTA BTK TTI Könyvtár.

¹⁷⁴ Idézet: *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Nyergelni! Előörs, 1930. november 1. 3–4.

¹⁷⁵ *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre*: A „független” Kisgazdamozgalom vége. Előörs, 1931. május 31. 1.

¹⁷⁶ A Nemzeti Radikális Párt értekezlete. Budapesti Hírlap, 1931. március 6. 9. Vö. *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre*: A „földterhermentesítési” javaslat. Előörs, 1931. március 1. 1–2.

¹⁷⁷ *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre*: A jövő feladatairól. Előörs, 1931. január 3. 3–4.; *Üö*: Kell-e osztályszervezkedés? Előörs, 1931. január 10. 1–2.

¹⁷⁸ A tarpai zászlóbontás. Előörs, 1931. január 18. 2.

¹⁷⁹ Képviselőházi Napló 1931. I. 275–278. (1931. aug. 1.)

¹⁸⁰ A nemzeti radikális párt programja és szerepe. *Népszava*, 1931. január 23. 7.

Összegzőképpen tehát megállapíthatjuk, hogy bár Bajcsy-Zsilinszky a nemzeti radikalizmus vitathatatlan eklekticizmusa miatt megkapta az elnyűhetetlen „harmadikutas” jelzőt is,¹⁸¹ a program minden, egyébként őszinte szociális követelése mellett is inkább jobboldalinak minősíthető. Az ahistorikus képzetek, melyek Bajcsy-Zsilinszky „baloldali fordulata” nyitányaként értékelik a nemzeti radikalizmust, 1945 utáni emlékezetpolitikai megfontolásokból eredeztethetőek és nem állják ki a forráskritika próbáját. A Bethlen István által működtetett rendszerről a bal- és jobboldali „támadások” egyaránt leperegtek, a gazdasági világválság azonban új helyzetet teremtett, mely a bethleni modell bukásához vezetett. A válság felértékelte a különböző reformterveket, másrészt a szélsőbaloldali és szélsőjobboldali törekvéseknek is lendületet adott (egész Európában). Így kerültek előtérbe az ideológiailag inkonzisztens válaszok, például Bajcsy-Zsilinszky Endre elmélete (politikai utópiája), melynek gyakorlatát a politikus rendkívül sokirányú kötődése színezte át újra és újra. Mint láthattuk, a nemzeti radikalizmus elitellenes, népcentrikus retorikája és az ez esetben valós válsághelyzet miatt Bajcsy-Zsilinszky pártprogramja a populizmus értelmezési mezejében is elhelyezhető, a Taguieff-i értelemben vett identitás-nemzeti populizmusok sorában.

FROM THE RACIST PARTY TO NATIONAL RADICALISM

Endre Bajcsy-Zsilinszky 1926–1931

by Ákos Bartha

SUMMARY

Supported by the Racist Party, late in 1926 Endre Bajcsy-Zsilinszky made an unsuccessful attempt to retain his parliamentary seat that he had won at Derecske as a candidate backed by the governing party in 1922. At the same time, his former review called *Szózat* also ceased to exist, and he himself struggled with a serious illness. He left the presidency of the Magyar Országos Véderő Egylet (Hungarian National Protective Union) at the end of 1927. The fall of the racist politician from Parliament, together with all its manifold consequences, is regarded by the author as a crucial event of Bajcsy-Zsilinszky's life that has so far received unduly little attention. This two-part study accordingly explores in detail the influence that the agitation of the political arena exerted on him and devotes attention to the hitherto uncollected journalistic achievement of the politician and his emerging world view. Finally, the program and ideology of the National Radical Party, founded by Bajcsy-Zsilinszky in 1930, is also assessed.

¹⁸¹ „Zsilinszky válaszaire ugyan mindvégig jellemző volt egy harmadikutas, nacionalizmusból fakadó politika, de az szinte már kezdettől fogva a német imperializmussal szemben épített sáncokat.” *Sebestény S.*: Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártja i. m. 186. „Bajcsy-Zsilinszky nemzeti radikalizmusa harmadikutas program.” *Kiss (F) J.*: A pályakezdő Szabó Pál i. m. 6.